

20401

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ
TÜRK DİLİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DİLİNDE
GENİŞ ZAMAN İFADESİ

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. NECMETTİN HACİEMİNOĞLU

HAZIRLAYAN

ÇAĞRI ÖZDARENDELİ

Y. G.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

EDİRNE - 1992

KABUL EDİLMİŞTİR

PROF. DR. NECMETTİN HACİEMİNOĞLU

N. Hacıeminoğlu

DR. HİDAYET KEMAL BAYATLI

YRD. DOÇ. DR. VAHİT TÜRK

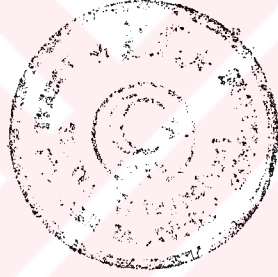
[Signature]

[Signature]

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	6
Geniş Zaman.....	8
Geniş Zamanın Olumsuzluğu.....	12
Geniş Zaman İfade Eden Partisip Ekleri.....	14
Geniş Zaman.....	16
Eski Türkçede Geniş Zaman.....	37
Eski Türkçede Geniş Zaman Çekimi.....	39
Eski Türkçenin Grameri.....	40
Maytrısimit.....	46
Üç İtigsizler.....	53
Harezmi Türkçesinde Geniş Zaman Çekimi.....	60
Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde Geniş Zaman Çekimi.....	61
Divanü Lûgat-it-Türk.....	63
Kutadgu Bilig.....	75
Atabetü'l-Hakayık.....	87
Nehcü'l-Feradis.....	95
Gülistan Terümesi.....	101
Hüsrev ü Şirin.....	108
Eski Türkiye Türkçesi.....	119
Eski Türkiye Türkçesinde Geniş Zaman Çekimi.....	123

Süheyl ü Nevbahar.....	125
Osmanlı Türkçesi.....	129
Bugünkü Türkiye Türkçesinde Geniş Zaman Çekimi.....	136
Kendi Gök Kubbemiz.....	138
Kaynakça.....	141

Ö N S Ö Z

Yüksek Lisans tezi olarak aldığım Türk Dilinde Geniş zaman ekleri ve ifadesi üzerinde daha önce yapılmış olan kapsamlı bir çalışmaya rastlayamadım. Buna sebep olarak Geniş zaman eklerinin, Türkçenin Tarihi gelişiminde fazla bir değişikliğe uğramamış olmasını gösterebiliriz.

Geniş zaman ekleri ; -ur/-ür ; -ır/-ir ; -ar/-er ve -r'dir. Hangi fiillerden sonra hangi ekin geleceği, en eski Türkçeden günümüz şivelerine kadar belli bir kurala bağlı olmadan devam etmiştir. Bu karışıklığı biraz olsun çözebilmek için en eski Türkçeden günümüze kadar olan bütün sahalardan ve özellikle Türk Dilini yaymak ve öğretmek için yazılmış eserlerden örnekler alarak karşılaştırmak gerekiyordu.

Bu karşılaştırmayı yapmak üzere Orhun Abideleri, Uygur metinleri (maytrasimit, üç itigsizler), Divanü Lügat-it Türk Kutadgu Bilig, Atabetü'l Hakayık, Kutb'un Hüssev ü Şirini, Süheyl ü Nev-Bahar, Gülistan Tercümesi, Nehcül Fesadis, Osmanlı sahası divanları, Tarama sözlüğü ve günümüz eserlerinden olmak üzere yirmi'den fazla kaynak üzerinde çalışma yapıldı ve Geniş zaman örnekleri çıkarıldı. Bunların yanı sıra F. Kadı TİMURTAŞ'IN "Eski Anadolu Türkçesi", Necmettin HACİEMİNOĞLU'NUN "Kutb'un Hüssevü Şirini", Ahmet Bican ERCİLASUN'UN "Kutadgu Bilig Grameri", W. GABAIN'in "Eski Türkçenin Grameri" gibi inceleme eserlerinden yararlanılarak Geniş zaman ifadesi ve eklerin kullanılış şekilleri anlatılarak gösterilmeye çalışıldı.

Bütün bu bilgilerden elde ettiğimiz sonucu ifade etmek gerekirse diyebilirizki, Türkçenin başlangıcında geniş zaman ekleri iki türlüydü : bunlar -ur/-ür ve -ar/-er ekleriydi.

-ar/-er ünsüzle biten, tek heceli basit fiillerin geniş zaman ekiydi. Tek hecelide olsa türemiş fiillerin geniş zaman eki -ur/-ür idi. Geniş zamanın diğer şekillerininin daha sonraları ses uyumundan dolayı ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Geniş zaman eklerinde en fazla kullanılan şahıs 3. Şahıs olmuştur. Gerek Teklik, gerekse çokluk şahıs çekimlerinde 3. şahıs; diğerlerine nazaran büyük bir yekün tutmaktadır.

Olumsuz geniş zaman eki -maz/-mez Orta Türkçenin bazı sahalarında -mas/-mes olarak kullanılmakla beraber genel olarak -maz/-mez şeklini korumuştur.

Türk Dilinde Geniş Zaman'ın ifadesi çalışmasını bana Yüksek Lisans tezi olarak veren ve bu konuda bir eser meydana getirmemi sağlayan saygıdeğer Hocam PROF. DR. NECMETTİN HACİEMİNOĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi sunmayı bir vazife sayarım.

Ayrıca çalışmam esnasında her an yanımda bulunarak, gerek metin taramalarında gerekse onları fişlememde bana yardımcı olan ve meydana gelen eseri daktiloya geçen sevgili arkadaşım ARŞ. GÖREVLİSİ NURSEL DİNLER'e sonsuz teşekkürler....

Çağrı ÖZDARENDELİ

HAZİRAN 1992/EDİRNE

GENİŞ ZAMAN

Geniş zaman ekleri şekil ve zaman ifade eden eklerdendir. Şekil olarak bildirme, zaman eki olarak da geniş zaman ifade ederler. Bu ekler fiilin geniş zamanda ortaya çıktığını yahut çıkacağını bildirirler.

Geniş zaman, bütün zamanları içine alan, fiilin her zaman ortaya çıktığını ve çıkacağını ifade eder. Durumda olan zamandır. Bu eklerin asıl görevi bütün zamanları ifade etmektir, bundan dolayı geniş zaman ekleri çeşitli zamanlar için kullanılır. Geçmiş başlayıp şimdiki zamanda devam eden ve daimilik vasfını kazanmış olan hareketler için bu fiil zamanı kullanıldığı gibi, gelecek zamanda olacak veya yapılacak hareketler için de geniş zaman çekimine başvurulabilir. Böylece geniş zaman eklerinin üç çeşit zamanı ifade ettiğini görürüz. Bunlar: 1) Bütün zamanlar, daima. 2) Geçmiş zamanla şimdiki zamanı içine alan bir zaman. 3) Gelecek zaman. İşte geniş zaman ekleri hareketin bu üç zaman bölümünden birinde ortaya çıktığını ve çıkacağını göstermek için kullanılırlar.

Bu üç zaman bölümünün ilk ikisinde geniş zaman eklerinin bir daimilik, bir devamlılık ifade ettikleri görülmektedir. Gelecek zamanı karşılarken de böyle bir devamlılık hissi verir gibidirler.

Geniş zaman eklerinin ifade ettikleri geniş zamanla ilgili bir özellikleri de kesinlik ifade etmemeleridir. Hareket geniş bir zamana bağlanmış olduğu için kesin değildir. Halbuki diğer zaman ekleri hareketin gösterdikleri zaman içinde kesin olarak ortaya çıktığını veya çıkacağını bildirirler. Geniş zamanda hareket hep olan veya olacak olan hareket değil, aynı zamanda olabilen ve olabilecek olan bir harekettir. Demekki geniş zaman eklerinde ihtis...

mal ifadesi de vardır. Bu özellikle gelecek zaman kullanımında açıkça görülür. Geniş zaman ekleri ile anlatılan gelecek zaman kesin gelecek zaman değil, ihtimali gelecek zamandır. Geniş zaman eklerinin kesin bildirme yerine böyle ihtimal ifade etmeleri geniş zaman çekimini bildirme kipleri arasındatasarlama kiplerine yaklaşan bir kip durumuna sokar.

Geniş zaman ekleri üç zaman içinde en çok gelecek zamanı ifade ederler. Bazı durumlarda sadece gelecek zaman için kullanılmaları da bundandır. Bazen de az da olsa şimdiki zaman anlatırlar. Eski Türkçe dönemlerinde şimdiki zaman ifadesi fazla idi. Geçmiş zaman ifadeleri genellikle azdır. Ancak geçmiş zamanda başlamış bulunan, fakat şimdiki zamanda da devam etmekte olan hareketi karşılarken bir geçmiş zaman anlatırlar. Geniş zaman ekleri ortaya çıkmakta devam eden, ortaya çıkan ve ortaya çıkacak olan hareketler için kullanılan eklerdir.

Eski Türkçe'de geniş zaman ekleri şunlardır.

-ur/-ür

-ar/-er

-ır/-ir (nadiren)

-r (-yur/-yür)

Bunlardan en eskisi -ur/-ür ekidir, -ar/-er daha sonra ortaya çıkmıştır.

Batı Türkçesine bütün bu ekler gelmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde, vir-ür, kıl-ur, görün-ür, kükreş-ür örneklerinde olduğu gibi -ur/-ür'ün geniş ölçüde kullanıldığını görüyoruz. Fakat bu sürekliliği ünsüzle biten fiillerde görülmektedir. Ünlü ile biten fiillerde Eski Türkçedeki gibi -ur/-ür'lü kullanım bulunmamaktadır. Bu durum Batı Türkçesinin ilk devresinde -ur/-ür'ün bulunup bulunmadığını şüpheli kılmakta ve buradaki u, ü'nün çeşitli sebeplerle yuvarlaklaşmış, diğer eklerde olduğu gibi uyum dışında kalmış bir

yardımcı ses olması fikrini aklımıza getirmektedir. Eski Türkçe-
deki -ur/-ür başlangıçta Batı Türkçesinde de kullanılmıştır. Daha
sonradan ekteki ünlüler yardımcı ses sayılmış, fakat -ur/-ür'den
geldiği için bu yardımcı sesler yuvarlak kalmıştır.

Batı Türkçesi, geniş zamanı ifade için -rekini yaygınlaş-
tırmıştır. İlk zamanlar -r olarak sadece ünlü ile biten fiiller-
de kullanılmış, Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlıcanın başların-
da ünsüzle biten fiillerin hep -ur/-ür'le çekim yapılması bun-
larda ekin -ur/-ür mü, yoksa yardımcı sesi yuvarlaklaşmış -r mi
olduğu tam belli olmayan bir durum meydana getirmiştir. Bütün bun-
ların sonucu olarak Batı Türkçesinin ilk devrelerinin -ur/-ür'
den -r'ye geçişin karışıklığını yaşadığını söyleyebiliriz.

Yukarıdaki bilgilerde -ur/-ür ekinin günümüz Türkçesine
kadar gelirken -r eki durumuna gelip gelmediğini görmeye çalış-
tık. Bazı dilcilere göre -ur/-ür önündeki yardımcı ses ünlü uy-
muna, -r geniş zaman eki durumuna gelmiştir. Fakat durum böyle
olsa idi diğer geniş zaman eklerinin de aynı mantığa göre ayrıl-
ması gerekirdi. Ayrıca görürüm kelimesinde -ur/-ür ekini, kelime
gövdesindeki ses uyumuna bağlayarak gör-ü-r-üm şeklinde ayırıp
-ü'yü yardımcı ses kabul etmek döv-er-im, söv-er-im, çöz-er-im
kelimelerindeki -ar/-er ekinin niçin ünlü uyumuna uymadığını soru-
sunu akla getirmez mi? Demek ki geniş zaman ekleri Eski Türkçe-
den Batı Türkçesine girdiğinde her çeşidiyle kullanılmış aynı
kelime üzerine -ar/-er de -ur/-ür de gelebilmiştir. Yüz yıllarca
aynı yazı kuralları içerisinde yaşadığımız ve Batı Türkçesinin
bir kolu olan Azeri sahası tercihini -ar/-er ekinde yapmış ve
hep türlü fiilin geniş zaman eki olarak kullanılmıştır. Öl-er, ge-
tir-er, uzan-ar, di-y-er, yar-y-ar, örneklerinde olduğu gibi.

Eski Anadolu Türkçesinde geniş zaman çekimi, şahıs ekle-
rindeki değişiklik sebebiyle gel-ür-ven, başar-ur-vanın, dele-

r-em, gör-ür-in, gid-er-sin, kıl-ur-sın, ço-r, bil-ür-siz örnek-
neklerinde olduğu gibiydi.

Osmanlıcada ise bugünkünden farklı olarak at-ar-um, ağla-
r-sın, bil-ür-üz, yan-ar-sınız, gibi yine şahıs eklerindeki değ ,
gişikliklerle ilgili şekiller meydana gelmiştir.Eski Türkçede
çekimler şahıs zamirleri eklenerek yapılırdı.

GENİŞ ZAMANIN OLUMSUZU

Türk dilinde bütün zaman ve kiplerin olumsuz şekli, fiil tabanına -ma/-me olumsuzluk ekinin ilavesi ile yapılmaktadır. Ancak olumsuz geniş zaman farklıdır. (x). Yani, diğer zaman çekimlerinde normal olarak şekil ve zaman ekleri fiilin olumsuzuna da olumsuzuna da getirilir. Geniş zaman kipinde ise bu gördüğümüz ekler yalnız olumlu fiillere eklenirler.

Günümüzde bu olumsuz çekim şöyledir:

git-me-m	yap-ma-m
git-mez-sin	yap-maz-sın
git-mez	yap-maz
git-me-y-iz	yap-ma-y-iz
git-mez-siniz	yap-maz-sınız
git-mez-ler	yap-maz-lar

Geniş zaman için kullanılan ek genel olarak birinci şahıslarda -ma/-me diğerlerinde -maz/-mez'dir, -ma/-me'nin aynı zamanda olumsuzluk eki olduğunu biliyoruz. Demek ki birinci şahıslarda, olumsuzluk vezaman fonksiyonu aynı ekte bir araya gelmiştir. Gerçi günümüz Türkçesinde olumsuz geniş zaman birinci şahısta -maz/-mez eki kullanılmaktadır ama hiç yaygın değildir.

Örnek:

1. Teklik Şahıs: git-mez-em

1. Çokluk Şahıs: git-mez-iz

Birinci şahıslarda -ma/-me olumsuz geniş zaman eki durumundadır. Olumsuzluk fiilin gövdesine ait bir durum olduğu için pek normal değildir. Normalde olumsuzluk eki vurguyu kendisinden önceki heceye atar. Burada ise olumsuzluk eki zaman eki durumuna da geldiği için vurguyu da kendisi almıştır.

(x): Necmettin Hacıeminoğlu. Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller. Kültür Bakanlığı Yayınları 1991.

Arkasından -m şahıs ekini alması da onun zaman eki sayılabileceğini göstermektedir.

Normal olmayan bu durum Türkçede sonradan ortaya çıkmıştır. Önceleri birinci şahıslarda da -maz/-mez eki kullanılırdı. Fakat -maz/-mez'li çekim de diğer zaman çekimlerinin olumsuzları yanında da normal görünmemektedir. Çünkü bunda da çekim olumlu fiil gövdesine olumsuz geniş zaman eki getirilerek yapılmaktadır.

Aslında -ma/-me olumsuzluk ekinin -z ile fiil isim yapma eki olduğunu söyleyebiliriz. -maz/-mez Türkçede önceden beri olumsuz partisip ve dolayısıyla geniş zaman eki olarak kullanılan tek ek haline gelmiştir. Bu da vurguyu üzerine çeker. Diyebiliriz ki, Türkçede olumsuz fiilin geniş zamanı değil, geniş zamanın olumsuzluğu vardır. Sebep olarak da -maz/-mez olumsuz partisip ekinin geniş zaman eki haline almış olmasını gösterebiliriz.

"Olumsuz geniş zaman ekinde birinci şahıslar için -ma/-me kullanılması Eski Anadolu Türkçesinden sonra ortaya çıkmış, Osmanlıcada uzun süre iki ek yan yana kullanılmış, sonuçta Osmanlı Türkçesinin sonlarında -maz/-mez eki yerini tamamıyla -ma/-me'ye bırakmıştır.

Eski Türkçede bu çekimde -maz/-mez'den sonra şahıs zamirleri gelerek yapılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinde bu çekimin günümüz Türkçesinden farkı birinci şahısların -maz/-mez'le yapılması ve şahıs eklerindeki değişmeler sebebiyle meydana gelen ayrılıklardır."

dile-mez-ven, ço-maz-vanın, git-mez-in, sev-mez-em, gör-men, di-mez-sin, çöz-mez-üz, sev-mez-siz, gör-mez-siniz.

Geniş zaman eklerinde vurgu, -r eki kullanılırken kendisinden önceki ünlünün hecesi üzerinde, diğerleri kullanılırken de vurgu kendilerinin üzerindedir.

GENİŞ ZAMAN İFADE EDEN PARTİSİP EKLERİ

Türk dilinde *geniş zaman ifade eden partisip ekleri Eski Türkçeden günümüz Türkçesine kadar ufak tefek değişikliklerle gelmişlerdir.

a)-ğan/-gen, -an/-en:

Geniş zaman ifade eden bu ek eskiden buyana oldukça fazla ve geniş ölçüde kullanılan bir partisip ekidir: uruş-ğan, tut-ğan, gel-en, başla-y-an, sev-en.

Eski Türkçede -ğan/-gen şeklinde olan bu ek günümüze kadar -an/-en şekline gelmiştir. Geniş zaman partisipi yapmak için en çok bu ek kullanılır. Şekil ve zaman durumuna geçmeyerek partisip eki olarak kalan tek ektir.

b)-r, -ar/-er, -ur/-ür:

Bunlar da geniş zaman ifade eden diğer partisip ekleridir: gör-ür (göz), geç-er (para), tut-ar (el). Örneklerinde görüldüğü gibi. Bu ekler -ğan/-gen, -an/-en kadar fazla kullanılmaz. Bu ekler aynı zamanda şekil ve zaman eki durumundaki geçer partisip eklerindedir.

c)-maz/-mez:

Geniş zaman partisip ekinin olumsuzudur. Eski Türkçeden günümüze kadar geniş ölçüde kullanılmıştır. Bitmez (iş), dinmez (yağmur), sönmez (ateş), ağrımaz (diş). Olumsuz geniş zaman partisipi olarak -maz/-mez yerine olumsuz fiillerin, -an/-en'li partisipleri de kullanılmaktadır: sevme-y-en, açma-y-an, gelme-y-en gibi.

-maz/-mez ekinin -ma/-me olumsuz eki ile -z partisip veya isim yapma ekinin birleşmesinden oluştuğunu düşünebiliriz. Türkçede başlangıçtan beri kullanılan -maz/-mez eki geniş zaman çekiminin olumsuzunda şekil ve zaman eki durumuna da geçmiştir.

Bu ekin gel-mez-den önce, yap-maz-dan evvel örneklerindeki gibi şekilleri de vardır. Bu kullanım Eski Anadolu Türkçesi ve Os-

manlı Türkçesinde de görülmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde ekin bugünkünden farklı bir kullanılışı da bilmezlen- gibi şekiller de görülmesidir.

GENİŞ ZAMAN (x)

Geniş zaman ekleri; -ur,-ür;-ır,-ir;-ar,-er ve -r'dir. Hangi fiillerden sonra hangi ekin geleceği,Türkçenin tarihi ve bugünkü şivelerin çoğunda olduğu gibi belli bir kaideye bağlı değildir.Ancak biz KB'deki bütün geniş zamanlı örnekleri incelemek,devrin diğer eserlerindeki ve daha eski metinlerdeki örneklerle karşılaştırmak suretiyle bazı sonuçlara ulaştık.Bu sonuçlara ulaşmak için fiilleri ünlü veya ünsüzle bitmelerine,ünsüzle bitenleri de tek heceli veya birden fazla heceli olmalarına göre ele aldık.

Ünlü ile biten fiillerde geniş zaman eki:

Bu tür fiillerde geniş zaman eki büyük bir çoğunlukla -r'dir: esirke-r men (320 - 3131),okı-r sen (89 - 719),sı-r (222-2808),ti-r (32-156), tile-r (451-4489), udu-r (608-6143), ulı-r (523-5259), yorı-r men (61-467), yükse-r (198-1809).Ünlü ile biten fiillerden sonra geniş zaman eki olarak -r'nin kullanılması adeta kaideleşmiş gibidir.Nitekim Kaşgarlı Mahmud da bu tür fiiller için verdiği pek çok örnekte geniş zaman ekini -r olarak göstermiştir.Fakat gerek KB'de,gerek DLT'de geniş zamanı -r ile yapılan bu fiillerin -ur,-ür'lü şekillerine de rastlanmaktadır.Bu takdirde araya -y- yardımcı sesi girer : bedü-y-ür (277-2643,605-6110),mengze-y-ür (142-1246),ti-y-ür (517-5184),tu-y-ur (343-3412),yara-y-ur (76-604),yaru-y-ur (50-354,147-1294),yi-y-ür (33-164,114-966).Kaşgarlı mahmud'da

da emge-y-ür,kağı-y-ur,küçe-y-ür,savrı-y-ur,üşü-y-ür gibi örnekler vardır.Kaşgarlı,kitabında son derece isabetli bir yol tutmuş ve görülen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahsıyla verdiği her fiilin mastar ve geniş zaman şekillerini ayrıca göstermiştir.Tercümenin 3.cildinin 247.-354. sayfaları arasındaki fiiller,hep ünlü ile biten fiillerdir ve hepsinin geniş zaman şekli -r'li olarak gösterilmiştir.Ancak kakı- fiilinde Kaşgarlı Mahmud'un mühim bir bilgi verdiğini görüyoruz.Müellif,kakı- fiilinin müzari şeklini "kağı-r" olarak verdikten sonra şöyle diyor: "Argu dilinde (kakıyur) şeklidir.Çünkü onlar ötreye uyacak başka bir şey olmadığı halde bu ayrımdan gelen müzari fiillerini ötre kılarlar.Halbuki kural bu değildir.Onların dilinde getrefilik vardır." DLT'de yavra- fiilinin geniş zamanı "yavra" olarak verildiği halde örnek olarak gösterilen dörtlükte "yavra-y-ur" şekli vardır.Daha önce verdiğimiz -ur,-ür'lü şekiller de DLT'deki muhtelif örnekler arasında geçmektedir.AH'da da hem -r'li,hem -ur,-ür'lü şekiller vardır.Orhun Abidelerinde de bu tür fiillerde -ur,-ür'lü şekiller çoğunluktadır:ba-y-ur ertimiz (TI K3),ö-y-ür ermiş (KT G5),yaşa-y-ur erti (KT K2),yorı-y-ur (KT D12),yorı-y-ur ermiş (TI G3).Abidelerde yalnız ti- (bazan te-) fiili,-r geniş zaman eki ile kullanılmaktadır:ti-r (TI G2,K6,K9;TII B1),ti-r men (TI G3,4,5),te-r men (TII B2).Yayınlanmış olan belli başlı uygur metinleri tarandığı zaman,Uygur Türkçesinde de ünlü ile biten fiillerden sonra -ur,-ür'lü şekillerin çoğunlukta olduğunu görüyoruz: alta-y-ur (TTII 8-39),kırı-y-ur(TTII 9-56),bulğa-y-ur (TTII 9-63) köse-y-ür-ler (TTII 12 - 96),yara-y-ur (TTV 28-126),tanukla-y-ur (TTV 22-36),ökli-y-ür (TTVII 28-43),ağrı-y-ur (TTVIII G11),törü-y-ür (UII 5-15),

bedü-y-ür (UII 9-6), sözle-y-ür men (UIII 31-2,43-26),ti-y-ür -ler (UIV 32-22),yi-y-ür (Altun Yaruk 610-11),titre-y-ür (Altun Yaruk 621-11).Uygur metinlerinde de ti- fiilinin geniş zamanının Orhun Abidelerindeki gibi -r ile yapıldığını da görüyoruz: ti-r (TTII 9-55,12-133;TTVII 30-4),te-r (TTVIII E3,4,7). Bilhassa TTVIII'de -r'li örnekler daha çoktur.

Bütün bu kullanılma şekillerini dikkate alırsak nasıl bir sonuca varabiliriz?Önce şunu kesin olarak söyleyebiliriz: Hakaniye Türkçesinde ve dolayısıyla KB'de ünlü ile biten fiillerden sonra geniş zaman eki çoğunlukla -r'dir. Ancak devrin belli başlı üç eserinde de -ur,-ür'lü şekillere rastlanmaktadır. KB'de,DLT'de ve AH'da eğer vezin ve kafiye -ur,-ür'lü şekillerin kullanılmasını gerektiriyorsa,bunlar kullanılmıştır.Şu halde -r'nin yanında -ur,-ür de mevcuttur.Kaşgarlı Mahmud'un "kakıyur" için verdiği hükmi kabul edebilir ve ünlü ile biten fiillerden sonra -ur,-ür'lü geniş zaman şeklinin aslında Argulara ait bir hususiyet olduğunu söyleyebiliriz. R.R. Arat,AH'daki notlar bölümünde meseleyi münakaşa ederken hem ünlü,hem ünsüzle biten fiilleri kastederek ve "metinlerin verdiği intiba" kaydıyla şöyle demektedir:"-ur,-ür,bu eklerin en eski ve umumi şeklidir." C.Brockelmann,meseleyi daha geniş bir devre içinde ele aldığı eserinde ünlü ile biten fiillerde ekin umumi olarak -ur olduğunu söylüyor.Bize göre ünlü ile biten fiillerden sonra ekin ilk ve eski şekli -ur,-ür'dür.Orhun ve Uygur metinlerinde bu şekil çoğunluktaadır.Karahanlı Türkçesinin konuşma dilinde ise artık -r haline gelmiştir.Yazı dilinde de şüphesiz -r olmakla beraber, vezin ve kafiyenin gerektirdiği hallerde -ur,-ür de kullanılmıştır.Ancak aynı devirde yaşayan Arguların konuşma dilinde ek,-ur,-ür şeklinde yaşamaya devam etmiştir.

Ünsüzle biten tek heceli fiillerde geniş zaman eki:

KB'de aşağıda gösterilmiş olan ünsüzlerle biten fiillerin geniş zamanı -ar,-er ile yapılmaktadır.

ç : aç-ar (151-1335), bıç-ar men (98-811), köç-er (145-1274), uç-ar (97-803), yenç-er (305-2945)

ğ : ağ-ar (44-289,599-6041), toğ-ar (100-831,617-6231), yığ-ar (291-2794)

k : sök-er (476-4756)

k̇ : ak-ar (612-6179), bak-ar (A40-16,349-3477), yuk-ar (426-4239)

m : um-ar men (557-5612)

ps : çap-ar (24-75), tap-ar (149-1319), yap-ar sen (89-719)

nġ : sing-er (188-1714), tong-ar (342-3395)

s : bus-ar (220-2028), kes-er men (98-809), kes-er (413-4099), küs-er men (51-363)

ş : aş-ar (190-1735), buş-ar (413-4099), teş-er (413-4099), tuş-ar (286-2735), tüş-er (439-4367)

v : av-ar (254-2408,605-6107), iv-er (B437-8), sev-er (414-4109)

z : az-ar (285-2730,525-5282), tüz-er (42-268), üz-er (448-4460), yaz-ar (37-205).

Yukarıdaki ünsüzlerle biten tek heceli fiiller,devrin diğ-er eserlerinde ve daha eski metinlerde de -ar,-er ile geniş zaman yapılmaktadır.DLT ve AH'ın fihristlerinden çıkardığımız ve uygur metinlerinden bazılarını tarayarak elde ettiğimiz, geniş zamanları -ar,-er ile yapılan bu tür fiilleri aşağıda liste halinde gösteriyoruz.

ç

DLT : aç-, bıç-, iç-, kaç-, köç-, saç-, sıç-, uç-, yavaş-

AH : aç-, kaç-, keç-, (kiç-), kuç-, öç-, uç-

Uygur metinleri : baç- (ETS 12-3), sanç- (TTVIII 14), uç- (TTII 7-23, TTX 551, UII 79-1, altun yaruk 633-21), yanç- (Man I 8-13)

ğ

DLT : ağ-, boğ-, sağ-, sığ-, soğ-, toğ-, yağ-, yığ-

AH : yığ-

Uygur metinleri: toğ- (TTV 22-28, TTVII 14-8, UII 6-10, Man I 18-4, ETS 20-87)

k

DLT : çek-, çök-, kırk-, kik-, ök-, sik-, silk-, sök-, tik-,
tök-, ürk-

k

DLT : ak-, bak-, cak-, kırk-, sık-, sok-, tak-, uk-, yak-, yık-,
yolk-, yuk-

Uygur metinleri: ak- (TTX 550, ETS 8-4), kırk- (Altun Yaruk 609-4), sok- (Altun Yaruk 19-13), tık- (ETS 6-14), uk- (TTIII 10-64, UII 4,3)

m

DLT : çum-, çüm-, em-, kam-, köm-, kum-, tam-, um-, yum-, yüm-,

AH : um-

ng

DLT : möng-, oňg-, üng-, siňg-, taňg-, teňg-, toňg-, yeňg-

AH : siňg-

p

DLT : çap-, kap-, kop-, op-,öp-, sap-, tap-, tep-, yap-

s

DLT : as-, bas-, es-, kes-, kış-, püs-, us-"sanmak", yas-

Uygur metinleri : bas- (ETS 5-13), kes- (UII 62-19),

kus- (TTVIII 18)

ş

DLT : aş-,eş-,kış-,koş-,seş-,taş-,yaş-,yuş-,yüş-

AH : buş-,tüş-

Uygur metinleri : taş- (TTII 15-194), tuş- (TTVII 32-15),
tüş- (TTVII 27-16)

v

DLT : av-,ev-,ıv-,kev-,kov-,tev-,yuv-"yuvarlanmaku,yuv-
"koşmak"

AH : sev-

Uygur metinleri : sev-(TTV 10-112,UIII 42-4,UIV 48-89)

z

DLT : az-,bez-,boz-,öz-,kaz-,oz-,süz-,tüz-,yaz-,yüz-

AH : yaz-

Uygur metinleri:bez- (UIV 48-90), oz- (TTV 22-39,TTVIII
A28,Altun Yaruk 620-26), süz- (TTV 26-102), tez- (TTVIII C15)

Orhun Abideleri: tez- (TII B3)

Sadece ş ile biten bir fiilin,tüş- fiilinin hem -er'li,hem -ür'lü
şekline DLT'de rastlanmaktadır.KB'in 2336. beytinde Arat tara-
fından "yaragsız tuşur" okunan ibare de herhalde "yaragsız tü-
şür" olmalıdır.Eserin uygurca hüshasında birinci ünlünün yazı-
lışında,uygur imlasında ince-yuvarlak ünlüleri göstermek için
kullanılan "ye" harfi görülmektedir (A87-16).Brockelmann da ay-
nı kelimeyi "tüşür" okumuştur.Farklı bir durum da kork- fiilini-
de göze çarpmaktadır.Orhun Abidelerinde bu fiilin geniş zamanı
korkur (TII B4) şeklinde geçmektedir.KB'in 6481. beytindeki
"yişür" ise yi-fiilinin müşareketidir.

Şu halde ç,g,k,ğ,m,ng,p,s,ş,v,z ünsüzleriyle biten tek he-
celi fiiller,Karahanlı Türkçesinde -ar,-er eki ile geniş zaman
yapılmaktadır.Bunlara,DLT'de çıj-,çüj- örnekleri bulunan j ile

biten fiilleri de katabiliriz.Yalnız tüş- ve kork- fiillerinde tereddüt vardır ki bunlar da basit fiil olmasa gerektir.

teg-,yat- ve ay- fiilleri dışında g,t ve y ünsüzleriyle biten fiillerin geniş zamanları da -ar,-er ile yapılıyor.Bunlara ait örneklerin listesi aşağıdadır.

g

KB : ög- (26-95,120-1022), tüg- (476-4756)

DLT : бүg-,eg-,ög-,sög-,tög-,tüg-,yüg-

AH : eg-,ög-

Uygur metinleri: ög- (ETŞ 17-2)

t

KB : art- (539-5428), tut-(27-99,88-717,149-1319),yet-(26-87,294-2832)

DLT : art-,at-,bat-,çert-,kat-,kert-,ört-,öt-"geçmek", sürt-,türt-,yet-,yüt-

AH : büt-,çat-,it-,kat-,tat-,tut-,yet-

Uygur metinleri: bat- (TTVII 1-8,9,10),ert- (Altun Yaruk 621-25)tart- (UIII 61-3,Altun Yaruk 19-14),tut- (UIV 28-9)

Orhun Abideleri: bat-(MÇ), it- (KÇ B9)

y

KB : küy-(140-1229,220-2032,515-5166),toy- (A77-1)

DLT : kay-,kıy-,koy-,köy-,kuy-,oy-,soy-,tıy-toy-,tuy-,yay-

Uygur metinleri: küy- (UII 8-27),tuy- (ETŞ 9-40).

teg- fiili g ile bittiği halde KB'de büyük bir çoğunlukla teg-ir şeklinde geniş zaman yapılıdır (32-155,231-2147,280-2679,553-5568).Aynı fiilin -er ile yapılmış geniş zaman şekline de rastlanır (B43-14,A34-16).KB'de "tegür"şekline dahi rastlanmaktaysa da bu çok nadirdir (199-1823).Bu istisnai örnekte "tegür","öğrenür" kelimesiyle kafiyelendirilmiştir.AH'da kelime iki defa ve "teger" olarak geçmektedir.TTVII'de hem

"tegir", hem "teger" şekli vardır.ETS'de kelimeye "tegir" olarak rastlıyoruz (ETS 5-14). Şu halde Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde teg- fiilinin müzariinin "tegir" olduğunu, fakat "teger" şekline de rastlandığını söyleyebiliriz.

t ile biten fiillerden yat-, -ar eki ile geniş zaman yapılmamaktadır.KB'de bu fiilin geniş zamanı "yatur" şeklindedir. (270-2577, 344-3419, 483-4835, 633-6402).DLT'de de yat-'ın geniş zamanı "yatur" olarak gösterilmiştir.Uygur metinlerinde de kelimeye "yatur" olarak rastlanıyor (UII 35-23, 60-11, 72-30).KB'de 4835'te geçen "batur", şüpheli bir okunuştur.Bu kelime A ve C nüshalarında "yatur" şeklindedir.B nüshasında fotoğraf açık değildir.Arat, bu nüshaya dayanarak kelimeyi "batur" okumuş fakat nüsha farklarını gösterirken b-'nin noktasız olduğunu kaydetmiştir.Tıpkıbasımın sonundaki gölgeli ve silik yerler için hazırlanmış çizelgede kelime "yatur" olarak gösterilmiştir.Herhalde beyti redifli kabul etmek ve kelimeyi "yatur" okumak daha doğrudur.Çünkü bat- fiili, yukarıdaki listeden de anlaşıldığı gibi -ar ile geniş zaman yapılmaktadır.

AH'ın sadece bir nüshasında ve bir yerde ıtur (Bu 31) kelimesi geçmektedir.Bu fiilin aslı ıd-'tır ve t ile biten örneklerle dahil değildir.t ile yazılışı belki de bir imla meselesidir.

KB'de geçmeyen, fakat uygur metinlerinde çok sık rastlanan "denmek, adlandırmak" anlamındaki tit- fiilinin müzarii ise "titir" şeklindedir (TTII 15-192; TTV 4-8, 22-20; TTVII 40-71; Hüen Tsangs 12-119, 14-178; UII 7-3, 11; ETS 9-35).

DLT'de geçen yort- fiilinin geniş zamanında da farklı bir durum vardır.Bu fiilin geniş zamanı hem "yortur", hem "yortar" olarak gösterilmiş; ikincisi için "bir dilde" kaydı düşülmüştür.

y ile biten ay- fiilinin geniş zamanında -ar eki ile yapılmaz.Bu fiil, KB'de (45-298, 331-3269), DLT'de, AH'da ve uygur me-

tinlerinde (TTII 8-32,TTVIII H4,ETS 35-24) "ayur" olarak geniş zaman yapılmaktadır.

AH'ın bazı nüshalarında görülen "koyur" ve "tayur" örneklerinde,fiil aslında d'lidir.

Ünsüzle biten tek heceli fiillereden l,n,r ve d ile sona erenlerde geniş zaman ekinin durumu karışıktır.Bu tür fiillerden bir kısmı sadece -ur,-ür ile ;bir kısmı sadece -ar,-er ile geniş zaman yapılmakta;bir kısmı ise bazan -ur,-ür,bazan -ır,-ir veya bazan -ar,-er ekini alarak ikili bir görünüm arz etmektedir.

KB'de l ile bitip geniş zamanı -ur,-ür'le yapılan fiiller şunlardır; bol- (32-157,417-4137,569-5733),bul- (29-129,279-2666,523-5258),ıl- (476-4754),il- (625-6313),kıl- (67-525,235-2192,490-4904,605-6106),kol- (39-239,396-3931,590-5955),öl- (127-1093,233-2173,523-5255),tıl- (589-5948),tul- (363-3611),yil-"yemek yenmek" (296-2846).Bu fiillerden bol-,bul-,kıl-,kol-,öl-;DLT,AH ve uygur metinlerinde de -ur,-ür ile geniş zaman yapılmaktadır.ıl- fiilinin geniş zamanında DLT'de -ur'ludur.tıl-,"inmek" anlamındaki il- ve "tıkanmak" anlamındaki tul- DLT'de yoktur.Yukarıdaki fiillere ilaveten çal-fiilinin geniş zamanında DLT'de "çalur" şeklindedir. Bütün bu fiillerin başlangıçtan itibaren -ur,-ür ile geniş zaman yapıldığını söyleyebiliriz. Ancak o ile u'yu ayırt eden Brahmi alfabesi ile yazılı metinlerde bol-or (polor) şeklinin geçtiğini de kaydedelim.

l ile biten kül- fiilinin geniş zamanı "küler" şeklindedir (25-76,25-80 ve DLT). DLT'de ayrıca il-"ilişmek",sal-,til-,tul-"topa vurmak",yal-,yıl-"koşmak" ve yol- fiillerinin de geniş zamanları -ar,-er ile verilmiştir.Bunlardan sal- fiili TTVII'de "salur" (42-5) olarak geçer.

KB'de son ünsüzü l olup ikili bir görünüm arz eden fiiller

aşağıda gösterilmiştir.

al-

al-ur (32-154,156-1394,355-3533,410-4067)

al-ır (132-1146,421-4178), al-ır men (598-6035)

bil-

bil-ür (A16-24,A25- 3,211-1936,483-4836,A173-16,C364-10),

bil-ür men (A115-16)bil-ür sen (A23-22,B40-4)

bil-ir (B23-14,B31-6,A19-8,211-1931,261-2474,B435-4),

bil-ir men (B290-3,C236-13), bil-ir-ler (434-4325)

kal-

kal-ur (70-556,223-2059,C147-6,341-3387,524-5265)

kal-ır (B20-12,30-131,164-1467,341-3385,477-4774)

kel-

kel-ür (B359-13,C297-6, kel-ür sen (A30-34)

kel-ir (164-1472,211-1931,261-2474,A141-1), kel-ir sen
(B52-14,C24-12)

tol-

tol-ur (68-536,90-734,93-759,199-1820,553-5567)

tol-ır (30-137)

yul-

yul-ur (348-3465)

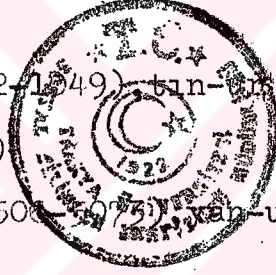
yul-ar (479-4789,605-6100).

Görüldüğü gibi yukarıdaki fiillerden sadece yul- fiilindeki ikili görünüş -ur ile -ar arasındadır. Diğerlerindeki ikili durum, -ur, -ür ile -ır, -ir ekleri arasındaki tereddütten doğmaktadır. Başka bir ifade ile al-, bil-, kal-, kel-, tol-, fiilleri KB'de hem -ur, -ür ile, hemde -ır, -ir ile geniş zaman yapılabilmektedir. Bunlardan tol- fiili çoğunlukla

"tolur" şeklinde geniş zaman yapılmakta, fakat diğerleri her iki eki de sık sık alabilmektedir. Bu ikili durum, müstensihleri bile bazan tereddüde düşürmektedir: kalıur (A15-11). DLT'de tol- fiilinin geniş zamanlı şekli yoktur; al- ve kal- fiillerinin geniş şekilleri sadece -ır ile gösterilmiştir. Bil- ve kel- fiillerinin geniş zamanlarının Hakaniye Türkçesinde "bilir" ve "kelir" şekillerinde olacağı kaydedilmiştir. Ancak bil- fiilinin geniş zamanı gösterilirken Kaşgarlı Mahmud, bize mühim bir malumat vermektedir. Bu fiilin geniş zamanında normal olarak "bilir" şeklinde olduğunu kaydettikten sonra şöyle demektedir: "Argular bilür şeklinde kullanırlar ; çünkü onlar kelimenin lam harfini ötre olarak söylerler. Başka Türklər bunlara uymazlar." Yukarıdaki fiillerden sadece bil-, kal-, kel- (veya kil-) fiilleri AH'da geçmekte ve -ur, -ür ile geniş zaman yapılmaktadır. Orhun Abidelerinde ise bil- ve kel- fiillerinin geniş zamanları -ir ile, kal- fiilinin -ur ile yapılmaktadır: bil-ir biligim (KT K10), bil-ir siz (KT D34), kel-ir erser (TI K8), kal-ur (TI D2). Uygur metinlerinde bu fiiller -ır, -ir ile geniş zaman yapıyor : al-ır (TTVII 31-10, 34-11), bil-ir-ler (UII 4- 4), bil-ir erti (UIII 30-33), kal-ır (TTVIII L40, ETŞ 5-18), kel-ir (TTII 12-138, 14-175; TTVII 24-22 ; Altun Yaruk 608-19; ETŞ 6- 16). Şayet bu tür fiillerin geniş zamanlarının ilk şekilleri -ur, -ür'lü ise; al-, bil-, kal-, kel- gibi fiillerin çok kullanılmaları dolayısıyla en eski devirlerden beri -ır, -ir'li, şekillere geçtiğini kabul edebiliriz. Ancak görüldüğü gibi -ur, -ür'lü şekiller KB'de aynı yoğunlukla kullanılmıştır. Meselenin o zamanki ağızlar yönünden de ehemmiyeti olduğu açıktır. "kakayur" örneğinde olduğu gibi "bilür" örneğinde de Arguların -ur, -ür'lü şekli tercih etmeleri ilgi çekicidir. Kaşgarlı Mahmud, Argulardaki "bilür"ü yadırgamakla Karahanlı Türkçesi için "bilir" şeklinin fasih olduğunu ifade etmiş oluyor.

KB'de geçen ve sonunda n bulunan tek heceli fiillerin geniş zamanlarının listesi DLT'dekilerle karşılıklı olarak aşağıda gösterilmiştir.

KB	DLT
in-er (122-1049)	in-er
kan-ur (598-6035)	kan-ar
kon-ar (24-73)	kon-ar
kön-er "doğrulamak" (591-5965)	kön-er
ön-ür (114- 972,156-1394,259-2451)	ön-er
san-ur (274-2612)	san-ur
sın-ur (341-3387)	sın-ar,sın-ur
sön-er (271-2580)	-----
tin-ar (44-294,122-1049), (625-6313)	tin-ar,tin-ur tun-ar,tun-ur
yan-ar (122-1050,500-4973), (179-1624)	yan-ar
yun-ur (597-6017)	yun-ar

Bunlardan kon-,An'da da "konar" şeklinde geçmektedir.Uygur metinlerindeki misaller de şöyledir : kan-ar (TTV 24-54;TTVII 27-14,28-25),ön-er (TTV 8-70; TTVII 27-15,41-30; ETŞ 20B-44);ön-ür (ETŞ 5-23)

DLT'de geçen sonu n'li,diger fiillerin geniş zamanları da şöyledir : ban-ır,kön-er,"düzeler",kun-ar,man-ar,mun- ar,mün-er sun-ar,tan-ar,tön-er,yen-er.

Görüldüğü gibi n ile biten tek heceli fiiller için -ar,-er'li geniş zaman çoğunluktadır. Sa- fiilinden -n- ile türemiş san-, her iki eserde de -ur ile geniş zaman yapılmıştır.kan-,ön-,sın-, tin-,tun-,yan-,ve yun- fiillerinde ikili bir görünüş vardır.

Kaşgarlı Mahmud, tun- fiilinin geniş zamanını "tunur" olarak verdikten sonra şöyle diyor:"bu gibi müzarilerde Oğuzlarla Kıpçakların adeti "tunar" şeklinde fiili üstün kılmaktır." DLT'deki örneklerin büyük bir ekseriyetinin de -ar,-er ile müzari yapıldığı dikkate alınırsa bunu sadece bir Oguz-Kıpçak hususiyeti kabul etmek güçtür.Kaşgarlı Mahmud,bu tür fiillerde,Oguzlarla Kıpçakların -ur,-ür'lü şekilleri hiç kullanmadıklarını; mesela sınır, tınur yerine de sınar,tınar dediklerini kastetmiş olmalıdır.

KB'deki r ile biten tek heceli fiilleri geniş zaman eki bakımından 4'e ayırabiliriz.

1. Geniş zamanı -ur,-ür ile yapılanlar.Şu dört fiilin geniş zamanları; KB,DLT,AH,Uygur ve Orhun metinlerinde hep -ur,-ür ekiyle yapılırlar:

bir-ür (341-3381;529-5315,598-6035; DLT ; AH; UII 43-19;Hüen Tsangs 15-185; Altun Yaruk 1629-19;KT D9,30,55,57;BK K4,5;BK D8,9)

er-ür (231-2149,529-5317; DLT ; AH ; TTV 22-46;TTVII 15-3; UII 7-1,28-8; UIII 33-12; Altun Yaruk 23-12,610-16;TI D4)

kir-ür (116-991,354-3531,407- 4032,585-5906; DLT ; AH ; TTVII 6-4,9;Kuan 17-187,18-212;Man I 26-20;O G4)

tur-ur (37-211,211-1936,307-2972,482-4824,600-6049; DLT ; AH ; TTII 8-26,47; Hüen Tsangs 13- 146,17-270);UII 22-6; UIII 37-28; Altun Yaruk 632-18; ETŞ 8- 25,11-38).

2. Geniş zamanı hem -ur,-ür,hem -ar,-er ile yapılanlar.Bunlar,kör- ve -ur fiilleridir.

kör- fiilinin geniş zamanı KB,DLT ve AH'da iki şekillidir: kör-ür (445-4427,509-5104,611-6174), kör-er (342-3391).Daha eski metinlerde ise -ür'lüdür (TTIV 10-23;Kuan 18-27;UIII 41-1,70-16; Man I 27-11;ETŞ 6- 19;KT K10;BK K2;TI B1).

Ur- fiilinin geniş zamanı DLT ve AH'da yalnız -ur'lu,KB'de

iki şekillidir: ur-ur (116-996),ur-ar (545-5480).

3. Geniş zamanı hem -ur, hem -ır ile yapılan bar- fiili : bar-ur (B45-15, B141-3, 307-2972), bar-ır (33-163, 203-1853, B258-4, 477-4774, 523-5259). KB'de "barır" şekli çoğunluktadır. DLT'de yalnız "barır", AH'da yalnız "barur" şekilleri vardır. Uygur metinlerinde "barır" çoğunluktadır (TTII 14-174; TTVII 34- 5 ; UIII 6-4, 17-19). Orhun Abidelirinde iki şekil de vardır: bar-ur (KT K1; BK D29), bar-ır (KT D10).

4. Geniş zamanı -ar, -er ile yapılanlar : ir-er (88-714, 130-1127), or-ar (156-1393), ser-er (98-807), sor-ar (81-655, 650-6601), sür-er (435-4329, 532-5345), tir-er (89-719, 159-1422, 341-3385, 535-5383), ür-er (650-6601), yir-er (130-1127, 131-1144), yör-er (310-3006, 594-5992). Bu fiiller DLT'de de -ar, -er ile geniş zaman yapılmıştır. AH'da geçen ser- ve yir- de yine -ar, -er'lidir. Man I 8-16'daki sor- fiili de -ar ile geniş zaman yapılmıştır. Bunlardan başka DLT'de şu fiillerin geniş zamanlarında -ar, -er ekiyle yapılmaktadır : -ar "aldatmak", ar-"yorulmak", bur-, bür-, kar-, ker-, kır-, kur-, ör-"belirmek", ör-"örmek", tar-, tür-, ür-"üfleme", yar-.

Sonuç olarak ilk üç guruba giren fiillerin en eski şekillerinin -ur, -ür'lü olduğunu: körer, urar ve barır şekillerinin sonradan çıktığını söyleyebiliriz. Dördüncü guruptakilerin büyük bir çoğunluğunun ise en eski şekillerininin -ar, -er'li olduğunu tahmin edebiliriz.

Tek heceli fiillerden d ile bitenleri üçe ayırmak mümkündür.

1. Geniş zamanı daima -ur ile yapılan ıd- fiili (272-2593, 393- 3902). DLT'de, AH'da ve ETŞ'de (9-90) de bu fiili geniş zamanı "ıdur" olarak geçer.

2. Geniş zamanı hem -ur, -ür, hem -ar, -er ile yapılanlar. Bunlar; ked-, kod-, ve tod- fiilleridir.

ked-: ked-ür (57-435),ked-er (151-1337)

kod-: B77-11'de kodur men,fakat A37-22'de kodar men;B153-11 ve C103-3'te kodur,fakat A77-1'de kodar.

tod-: B153-11 ve C103-3'te todur,fakat A77-1'de toyar;B77-9 ve A37-20'de todar.

Bu fiillerden ked-,DLT ve AH'da "keder" olarak,kod-,DLT,AH ve ETŞ'de (5-17) "kodur" olarak geçer.Tod- fiilinin geniş zamanı ise DLT'de "todar" olarak gösterilmiş,fakat "todur" dahi denilebileceği kaydedilmiştir.Şu halde Karahanlı Türkçesinde kod- için "kodur";ked- ve tod- için -er,-ar'lı şekil esastır.Kod- ve tod-fiillerinin y'li şekilleri DLT'de ayrıca gösterilmiş ve geniş zamanları "koyar,toyar" olarak verilmiştir.

3. Geniş zamanı -er,-er ile yapılanlar : küd-er (122-1050, 56-1391 , 612-6179),sud-ar (151-1338), yod-ar (291-2798), yüd-er (326-3198,342-3391).Bu fiillerin geniş zamanı DLT'de de aynıdır.

Küd-,yüd- uygun metinlerinde de -er'li olarak geçer: küd-er-siz-ler (UIV 10-42), yüd-er-ler (TTV 24 -49).Bunlara DLT'de -ar,-er ile geniş zaman yapılan bed-,bud-,kad-,sid-,tid-,yad-,yid- fiillerini de katabiliriz.

Sonuç olarak,Karahanlı Türkçesinde id- ve kod- dışındaki fiillerde -ar,-er'li şekillerin yaygın olduğunu söylemek mümkündür.Tod-'ta ise KB,"todur" tarafındadır.

Ünsüzle biten birden fazla heceli fiillerde geniş zaman eki:

Bu tür fiillerin büyük çoğunluğunu -n-,-l-,-ş-,-t-,-z-,-ar-,-er-,-ur-,-ür-,-dur-,-dür-,-gur-,-gür-,-gar-,-ger- gibi dönüşlülük pasiflik,müşareket ve geçişlilik ekleriyle türetilenler teşkil eder.Bunların geniş zamanları daima -ur,-ür ile yapılır: adrıl-ur men (125-1075),artat-ur sen (125-1082),emget-ür sen (496-4974),eymen-ür (320-3134),inan-ur (557-5615),ilen-ür sen (137-1204),

ilet-ür (631-6374), isin-ür (424-4220), körkit-ür sen (88-716), küdez-ür (378-3765), küldür-ür (614-6200), küven-ür (76-603), ök(ü)n-ür (51- 363), sasıt-ur(476-4756), süz(ü)l-ür (38-221), tındur-ur sen (205-1876), tumlıt-ur (228-2120), üşgür-ür (578-5832), yaraş-ur (188-1707), yıǵlat-ur (614-6200), yumdar-ur (529-5315), yuvlun-ur (82-662).

-ar,-er- ve -l- isimden fiil yapma ekleriyle türeyen fiillerde de durum aynıdır:ongar-ur (37-205), tuşul-ur (71-567).

Devrin diğ er eserlerinde, Uygur metinlerinde ve Orhun Abidelerinde de bu eklerle türeyen fiiller için durum de ğ işmez: arıt-ur (DLTI 208-9), artur-ur (DLTI 219-19), asıl-ur(DLTI 196-26), baǵlal-ur-lar (ETS 15-59), bildir-ür (AH 107), bilin-ür men(UII 78-41), bğülen-ür (Kuan 18-208), bütür-ür (TTV 24-51), emgen-ür-ler (UIV 20-252), içür-ür (DLTI 177-12), karar-ur (DLTII 77-4), kaz-ğan-ur men (KT D9), kılan-ur (Altun Yaruk 610-7), köğül-ür siz(ETS 15-33), kırtğar-ur (UII 17-27), okış-ur-lar (Man I 9-11), olur-ur (TII K4), ozğur-ur(Kuan 17-183), ökül-ür (TI K8), ökün-ür biz (Huast 153), ölür-ür (Huast XXVII, Man I 8-1), örten-ür (Altun Yaruk 630-6), ötün-ür biz (Huast 94), ötür-ür (DLTI176-9), saçıl-ur(ETS 35-36), sakın-ur (TTX 509), sakın-ur men (Altun Yaruk 633-21; BK B6), sargar-ur (DLTI 69-11), talaş-ur (TTII 8-2), tapış-ur (TTVII 28-28), tegin-ür (Altun Yaruk 623-5), tirtğüd-ür (Huast XXVI), turgur-ur-lar (Hüen Tsangs 13-149), tüket-ür (AH 472), tün et-ür (AH 15), uruş-ur (DLTI 182-21), üşgür-ür (DLTI 228-17), yarut-ur (AH 16), yir(i)l-ür (AH 269), yükün-ür biz (TTIII 20-166). Ancak Orhun ve Uygur metinlerinde bazı örnekler -ır,-ir'lidir: belgürt-ir (Man I 17-3), kelür-ir ertim (TII D3), tikileş-ir (TTII 10-74), yağut-ır ermiş (KT G5, BK K4), yarut-ır siz (Kuan 17-199), yaşut-ır (Man I 17-4). Bu örnekler, -ur,-ür'lü şekillere nisbetle çok azdır.

Ünsüzle biten birden fazla heceli fiillerin büyük bir çc-

ğunluğu yukarıdaki tiplerde olan fiillerdir.Öyle anlaşılıyor ki bunların geniş zamanları başlangıçtan beri -ur,-ür ile yapılmaktadır.Bu tür fiillerin ekseriyette oluşu;-ur,-ür'ün de hakim geniş zaman eki olduğu intibahı uyandırıyor.Halbuki ünsüzle biten tek heceli fiillerde -ar,-er'in daha geniş bir kullanılış alanına sahip olduğunu daha önce görmüştük.Ünsüzle biten birden fazla heceli fiiller arasında da geniş zamanı -ar,-er ile yapılanlar az değildir.Bunları diğer kaynaklardaki örnekleri de katmak sureti ile şöyle tasnif etmek mümkündür.

1. -k,-k- isiminden fiil yapma ekiyle türemiş olanlar:birik-er (103-862),çavık-ar (316-3080),kirik-er (DLTII 117-21),munğuk-ar (DLTIII 395-76),tağık-ar(DLTII 117-12),tarık-ar (DLTII 115-11), ETŞ 20-83),taşık-ar (ETŞ 5-16, 24),yağık-ar (DLTIII 76-20). 1

2. -sık,-sık- fiilden fiil yapma ekiyle türemiş olanlar : alsık-ar (285-2726, 415-4119),arsık-ar (285-2726),bassık-ar (84-679),ursuk-ar (84-679, DLT 242-2),utsuk-ar (DLTI 242-14),yitsik-er (DLTIII 106-7).

3. -r- isimden fiil yapma ekiyle türemiş olanlar :bel-gür-er (46-312,316-3080;DLTI 387-10;UII 5-3,8-15;ETŞ 12-37),ermegür-er (DLTIII 394-14),kadgur-ar (140-1233;DLTII 193-14;ETŞ 4-4),kaygur-ar (DLTIII 194-1),tüpir-er (DLTII 71-11),yangkur-ar (DLTIII 400-20). 2

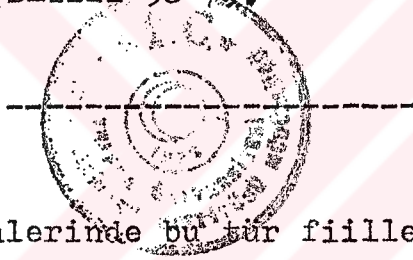
4. Geçişlilik fonksiyonunda olmayan -gur,-gur- fiilinden fiil yapma ekiyle türemiş olanlar 3 : katgur-ar (25-80;DLTII 188-11),tamgır-ar (DLTII 179-10),taşgur-ar (DLTII 178-17),yilgür-er (337-3329).

5. -k,-k- fiilden fiil yapma ekiyle olanlar: pusuk-ar (DLTII 116-12),savruk-ar (DLTII 172-13,228-22),sezik-er men (DLTII 117-24), soruk-ar (DLTII 115-8),soyuk-ar (DLTIII 189-22),turuk-ar (DLTII 115-15).

6. Taklidi isimlerden -r- ve -kır-, -kir- ekleriyle türemiş olanlar : bırkır-ar (DLTIII 171-25), kedir-er (DLTII 76-25), kegir-er (DLTII 84-12), kık(ı)r-ar (DLTII 83-15), pürkür-er (DLTII 171-3).

7. "Dudak veya di-dudak ünsüzü + ünlü + r" şeklinde biten fiiller : çevür-er (DLTII 82-12), ev(ü)r-er (KB 309-2995, 313-3042), evür-er (DLTI 178-25), evir-er men (ETS 9-105) ⁴, kavur-ar (DLTII 82-22), savur-ar (DLTII 82-16), talpır-ar (DLTII 173-5), telmir-er (DLTII 180-2), tavor-ar (DLTII 162-2), yilmir-er (DLTIII 100-10), yilpir-er (DLTIII 93-11).

8. -çir-, -sir-, -r- gibi eklerle yapılan diğer fiiller : külçir-er (AH 205), külsir-er (DLTII 196-10), süçir-er (DLTII 75-14), yunçır-ar (DLTIII 98-7).

1-) Uygur metinlerinde bu tür fiillerin -ur, -ür ile geniş zaman yapılmış örneklerinede rastlamak mümkündür: çavıķ-ur (ETS 11-109), tarıķ-ur (TIII 12-94, ETS 7-192).

2-) Fakat AH 195'te eskir-ür (A nüshasında eskir-er).

3-) Kaşgarlı Mahmud da bunların geniş zamanlarınının -ar, -er'li olacağını kaydediyor: "Üçüncüsü : Aslında lazım (geçişsiz) fiil olmaktadır. Manası "iş işlemek ve hakikaten yapmağa niyet eylemek" ise de bu işte "azar azar, yavaş yavaş yapılmak" anlamı vardır. "Su damladı" anlamına gelen "suv tamçırdı" sözü gibi ki "su, buluttan damladı, yavaş yavaş serpildi" demektir.

Fiil bu anlama geldiğinde, 2. harf mazide ve müzaride sakinidir; ancak 4. harf müzaride üstündür." DLT II, s. 201.

4-) Fakat evir-ür (ETS 9-56, 16-26).

Geniş zaman ekleriyle ilgili yukarıdaki bilgileri şöylece toparlamak mümkündür :

1. Ünlü ile biten fiillerde çoğunlukla -r, kısmen -ur, -ür kullanılır.Eskiye gidildikçe -ur,-ür'lü şekiller çoğalır.
2. Tek heceli olup ç,g,ğ,k,k̄,m,ng,p,s,ş,t,v,y,z ünsüzlerle biten fiillerin geniş zamanları -ar,-er ile yapılır.Çok kullanılan fiillerden ay-,teg- ve yat- bu kaidenin dışındadır.
3. Tek heceli fiillerden l,n,r,d ile bitenlerde durum karışıktır.
4. Birden fazla heceli,ünsüzle biten fiillerin hakim geniş zaman eki -ur,-ür'dür.Ancak belli eklerle bitenlerde -ar,-er kullanılmaktadır.

Bu bilgilerin ışığında geniş zaman eklerinin başlangıçtaki durumu ve daha sonraki gelişmesi hakkında şunları söyleyebiliriz.

Türkçenin başlangında geniş zaman ekleri iki türlüydü : -ur/-ür ve -ar/-er kanaatimizce -ar/-er ; ünsüzle biten,tek heceli basit fiillerin geniş zaman ekiydi.Tek hecelide olsa türemiş fiillerin geniş zaman eki -ur/-ür idi."Sa-n-ur","yi-ş-ür" gibi türemiş fiil olduğu açıkça belli olan tek heceli örneklerdeki durum,bu görüşümüzü destekler.Ayrıca ünsüzle biten tek heceli fiiller arasında -ur/-ür'lü şekillere ;l,n,r,d ile bitenlerde rastlanması da bu bakımdan ilgi çekicidir.Bu ünsüzlerin başlıca fiilden fiil yapma ekleri olduğu malumdur.Sonunda bu sesleri taşıyıp -ur/-ür ile geniş zaman yapılan fiiller,büyük bir ihtimalle basit değil,türemiş fiillerdir."ayur,korkur,tüşür,yatur" gibi örneklerde bu gözle batmak lazımdır.Birden fazla heceli fiillerde görülen -ar/-er ekini ise iki sebebe bağlamak istiyoruz :

1. Kök itibariyle taklidi olmaları, 2. İki fiilin birleşmesinden meydana gelmiş olmaları.

Türkçenin en eski metinleri olan Orhun Abidelerinden itibaren geniş zaman ekinde değişimler başlamıştır. Bu değişimleri ikiye ayırmak gerekir : 1. -ur/-ür ile -ar/-er arasındaki geçişler, 2. -ur/-ür > -ır/-ir, -r şeklindeki değişimler.

Birinciye ait örnekler çok değildir : körür-körer, urur-urur, tegir-teger, tunur-tunar vb. -ur/-ür'den -ar/-er'e doğru olduğunu sandığımız bu geçişin sebebi, bizce başka tek heceli fiillerin tesiridir. Kaşgarlı Mahmud, bunun bir Oğuz - Kıpçak hususiyeti olduğunu söylüyor.

Geniş zaman ekinde meydana gelen asıl önemli değişiklik ; -ur/-ür > -ır/-ir, -r şeklindeki gelişmedir. Bunun sebebi, ünsüzle biten fiiller için fiil sonundaki düz ünlünün tesiri ; ünlü ile bitenler için haplolojidir. Bu değişmeye en eski metinlerden beri rastlıyoruz. Sadece Argular, Kaşgarlı Mahmud zamanında -ur/-ür' lü şekilleri koruyan Türk boyu olarak dikkati çekiyor. Değişme önce al-, kal-, kel-, bar-, ti- gibi çok kullanılan fiillerde olmuştur. Ancak bir-, er-, kir- gibi yine çok kullanılan fiillerin -ir'li geniş zamanlarına rastlamayıştığımız, üzerinde durulacak bir husustur.

ESKİ TÜRKÇEDE GENİŞ ZAMAN

Bu sahada geniş zaman ekleri -ur/-ür ; nadiren -ar/-er çok az olmak üzere de -ır/-ir'dir. Fiil kökünün ünlü ile bitmesi halinde ise -yur/-yür ; başta olmak üzere arasıra -r; kullanılır. Şahıs zamirleri men, sen veya ol, bo; yahut sizler; + lar, + ler veyahut da olar şeklindedir. Nadiren, aynı fiil tabanına değişik geniş zaman ünlüsü gelir: mesela tegin-ür'ün yanında tegin-er'de vardır.

ÖRNEKLER :

-ar/-er, başkaları yanında, aşağıdaki fiil tabanlarına gelir: tart- "çekmek" ; uk- "anlamak" ; ergür- ""(zaman) geçirmek"; belgür- "belirmek" ; ögür- "sevinmek" ; büt- "bitmek" ; it- "etmek" ; bez- "titremek" ; kes- "kəsmek".

-ır/-ir, arıt- "arıtılmak, temizlemek" ; kal- "kalmak" ; kel- "gelmek" ; soğıt- "soğutmak" ; koyır- "yakmak" ; oğşat- "benzetmek" ; emget- "ızdırıp vermek" ; başla- "başlamak" ; boşā- "kurtarmak" ; ti- "demek" , fiillerinin geniş zamanları genellikle -yur/-yür ; bazen de -r ile yapılır.

MANA: Genellikle şimdiki zaman, bazen de gelecek zaman manası verir.

Eski Türkçedeki geniş zamanların fonksiyonlarını şöyle sıralayabiliriz. 1) sıfat 2) (nadiren) isim 3) yüklem.

ÖRNEKLER:

sewer "sevimli" (sew-"sevmek")

uçar "uçucu " (uç- "uçmak")

közünür "görünür, anlık, bir an" (közün- "görünmek")

tiler "dileyen" (tile- "dilemek")

ot öçürü "ateş söndürücü" (öç- "söndürmek")

ögdir "methiye, övgü " (ög-üt- "methettirmek")

Eski Türkçedeki -ur/-ür geniş zaman eki Uygur metinlerinde çok nadir olarak -or/-ör,^x şeklinde de görülmektedir. Bunun sebebi Brahmi Yazmalarınının ağız özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu yazmalar, imla bakımından bir birlik arz etmezler. Aynı kelime veya aynı ek, bazen aynı yazmada bile değişik yazılmaktadır.

x: olurur "oturur" , oloror "oturur". W.Gabain.Eski Türkçenin Grameri. Sayfa 3, madde 5.

ESKİ TÜRKÇEDE GENİŞ ZAMAN ÇEKİMİ

-ur/-ür ile

<u>Tekil Şahıs</u>	<u>Çoğul Şahıs</u>
1.bar-ur-men	1.bar-ur-biz
bir-ür-men	bir-ür-biz
2.bar-ur-sen	2.bar-ur-siz
bir-ür-sen	bir-ür-siz
3.bar-ur-ol	3.bar-ur-lar
bir-ür-ol	bir-ür-ler

Fiil ünlü ile bitiyorsa ek -yur/-yür'dür.

OLUMSUZ GENİŞ ZAMAN

<u>Tekil Şahıs</u>	<u>Çoğul Şahıs</u>
1.bar-maz-men	1.bar-maz-biz
bir-mez-men	bir-mez-biz
2.bar-maz-sen	2.bar-maz-siz
bir-mez-sen	bir-mez-siz
3.bar-maz-ol	3.bar-maz-lar
bir-mez-ol	bir-mez-ler

ESKİ TÜRKÇENİN GRAMERİ

1. Teklik Şahıs

açın- : acınmak, itiraf etmek, ikrar

"özüm amtı açınur men" (200)

korķ- : korkmak

"emgek bolmazun erti tip korķar men" (270)

ötün- : dilemek, yalvarmak, sunmak, dua etmek, saymak

"tip ötünür men" (376)

3. Teklik Şahıs

emget- : acı vermek

"öz kılinçım meni iç emgetür" (450)

er- : olmak

"tigülük sav una bo erür" (344)

bul- : bulmak

"et öz kıdıtıkınta yme sukawata atlıg yintinçü uğuşınta tuęmaķı bulur" (426)

ergür- : geçirmek

"ergürür tarkarur" (361)

işle- : işlemek

"odruk uzlar kıntü uz ışın işleyür" (201)

kel- : gelmek

"kögmen taęda tuęa kelir" (426)

ķon- : konmak, yerleşmek, durmak

"kininge nırwanlıg ķonuklukta ķonar" (427)

közün- : görünmek

"közünür" (150)

olor- : oturmak, durmak, oturtmak

"oloror" (5)

sançıt- : katledilmek, vurulmak, delinmek

"kimke kelser sançıtur" (330)

soğıt- : soğutmak

"inçe kıaltı suw, kim isig suwka kıatsar soğıtır" (451)

şış- : şışmek

"ıgacılar şışer ürülür inçe kıaltı er, kim tolkıkuğ
ürerçe" (450)

tarkar- : uzaklaştırmak, bitirmek, dağıtmak

"öngerür tarkarur" (361)

1. Çokluk Şahıs

ökün- : pişman olmak

"anı alku ökünür biz" (272)

3. Çokluk Şahıs

ewril- : dönmek, davranmak, dinini değiştirmek

"ayığ törü iye ewrilürler" (277)

işlet- : kullanmak

"başda aşnu işletürler" (274)

kör- : görmek

"telmire közin ten hatunlarınga körürler" (424)

Olumsuz 1. Çokluk Şahıs

sew- : sevmek

"sewmez men" (448)

Olumsuz 2. Teklik Şahıs

ö- : düşünmek

"açsar tosık ömez sen" (448)

Olumsuz 3. Teklik Şahıs

ayıt- : sormak

"ne türlüğ itig yaratıg, körümçi yultuzçığa ayıtmaz" (451)

er- : olmak

"ol ögrünçümüz tüketi sözlegü teg ermez" (211)

bultuk- : bulunmak

"arıtı bultukmaz" (214)

ıd- : terk etmek, göndermek, kaçarmak

"arkış ıdmaz tiyin süledim" (300)

kel- : gelmek

"et özümün isirkegüm idi kelmez" (417)

BİRLEŞİK FİLLER

Geniş Zamanın Hikayesi

özgür- : kurtarmak

"özgürur ertim" (242)

amra- : sevmek

"ançalayu amrar ertisizni tüzüğü anasın babasın oğlanı seferçe" (216)

toz- : çıkmak,yükselmek

"tü ödi sayu alku teng adınçığ yıd yıpar tozar üner boltı" (243)

Olumsuz Geniş Zaman Soru

alkın- : azalmak,bitmek,tükenmek

"apam birök,namug narlap kodmasar,alkınmaz mu erti tınlığlar" (268)

Geniş Zamanın Rivayeti

kör- : görmek

"körür ermiş men adğurak bo emgekke tuşğuka" (243)

olur- : oturmak,durmak,oturtmak

"olurur ermiş" (243)

ti- : demek

"Türk bodun öltüreyin uruğsıratayın tir imiş" (235)

Geniş Zamanın Şartı

kııl- : kılmak,yapmak,icra etmek

"kıılurmen ersem" (372)

ögin- : sevinmek

"öginür men erser" (261)

bez- : titremek

"neçük titreyür bezer erser ançulayu yme bo yitiñsiz
yağız yir tebredi" (451)

Geniş Zamanın Sorusu

ölür- : öldürmek

"negülük ölürür sizler" (355)

Geniş Zamanın Partisipi

akla- : reddetmek, neifret etmek

"aklar"

BİRLEŞİK FİLLER

Geniş Zamanın Hikayesi

özgür- : kurtarmak

" özgürur ertim" (242)

amra- : sevmek

"ançulayu amrar erti sizni tüzüğü anasın babasın oğlanı
seferçe" (216)

alkın- : azalmak, bitmek, tükenmek

"apam birök, namuğ namlap kodmasar,

MAYTRISİMİT

1. Teklik Şahıs

-bar- : varmak, ulaşmak

"uladı tınlıglarağ kütgarğalı barır men" (19/44)

-bol- : olmak, zuhur etmek

"smnanç bolur men" 51/40)

küzet- : korumak

"çhşapat tamğa arıg küzedür men" (18/9)

öl- : ölmek

"teñgri teñgriai burkan körmedin ölür men anta ötrü
ol teñgri" (18/9)

ötün- : rica etmek, sormak

"orta - sinta turguralım ötürür men bu bllug" (95/3)

tegin- : kabullenmek

"edgü törü toğu toplayu teginür men" (18/2,3,7)

tut- : tutmak

"kolin koyumta kuça tutar men tip saşınur" (33/12)

2. Teklik Şahıs

ayıt- : sormak

"..... yip ayıtur sen" (20/2)

3. Teklik Şahıs

ak- : akmak

"..... akar barınur" (61/10)

al- : almak

"yimişlikig satgın alır" (52/3)

aşıl- : artmak, çoğalmak

"..... aşılur ökliyürler namsuz" (44/9)

bar- : varmak, ulaşmak

"etüzin ölürüp nırvanka barır" (2/6)

belgür- : zuhur etmek

"uladı azag namluğlar sözleyürler tıtağsız kentün

belgürer tip" (41/15)

biç- : biçmek, kesmek

"kolların koltukların biçar uşar kim" (72/15)

bol- : olmak

".... kavışıp tayın bolur edgü" (8/38)

bört- : temas etmek

".... öpüz tüpin börtter" (46/6)

bul- : bulmak

"ayığ tüş bulır ayığ kılsar" (83/59)

emgen- : ızdırıp çekmek

"ınağ...sız arıçsız emgenür" (85/7)

iç- : içmek

"öngre yiyür içer yunğlayur ..." (71/59)

it- : techiz etmek, süslemek

"çambu söğütüg iter yaratır" (37/8)

kemiş- : filatmak, atmak

"uluğ tamularda kemişür ne üçün tip tiser" (70/26)

küzet- : korumak

"yime ök etüzin küzedür atlıg boşgutsuz" (2/11)

ö- : düşünmek

"öyür saşınur törting yiti künte" (46/16)

öç- : sönmek

"biligsiz bilig öçser tavrannak öçer" (44/24)

örte- : yakmak

"ağızlarıntın ört yalın öner" örteyür" (113/26)

saşın- : düşünmek

"kuşa tutar men tip saşınur" (33/12)

tebre- : titremek

"yitişsiz yitiş yağız yir tebre yir ... ikisi birle" (48/23)

teğürtür- : ulaştırmak

"kın kızgıt teğürtür yig bolğay bilge kişi" (82/56)

ti- : demek

"erdni siñge inçe tip tiyür od boltı" (35/2)

toğ- : doğmak

"....çimeli ölürüp utğuratı tamuda toğar" (59/25)

tuş- : rastlamak

"yangı kün küsençig körünç birle tuşar yime kayu tınlıg" (104/10)

1. Çokluk Şahıs

aç- : açmak,yaymak

"..... irinçümüzni açar biz yadar" (74/39)

bilin- : itiraf etmek

"yazukumuznu bilinür biz ukunur biz" /73/18)

biti- : yazmak,döğme yapmak

"başımıznu yüzümüzni bitiyür biz" (61/6)

bol- : olma k

"smanç bolur biz" (62/14)

emgen- : ızdırıp çekmek

"örtenü emgenün biz" (76/12)

er- : imek

"yir orunda oznis kurtrilmiş erür biz" (23/3)

iç- : içmek

"kentü kanımıznu içen biz" (62/14)

örten- : alev almak,yanmak

"teginşiz ot yalın içinte örtenür biz.... etüzümüz" (78/61)

ötün- : sormak,rica etmek

"yazuklarımıznu kşanti kolu ötünür biz terk ödün bu emgektin" (65/12)

tegin- : kabullenmek

"ağırlayu yinçürü yükünü teginür biz" (5/61)

ukun- : itiraf etmek

"ukunur biz kşop tsuyda" (73/18)

2. Çokluk Şahıs

er- : imek

"kutluğ siz erür siz kim muntağ" (290/2)

3. Çokluk Şahıs

adrıl- : ayrılmak

"tört türlüg adrılurlar kaltı kuruğ otunğ tiltağinta
(41/26)

bar- : varmak, ulaşmak

"burkan erser antın sınğar yakın barırlar" (51/58)

boğuş- : boğuşmak

"öçeşürler boğuşurlar örlüşürler" (81/61)

ırla- : şarkı söylemek

"anta aynayu ırlayurlar" (32/11)

kod- : koymak, terk etmek

"kadırıp çadır oğuzke kodarlar" (108/11)

oyna- : oynamak

"oynayurlar" (32/11)

teg- : ulaşmak

"supuşpit yimişlik kapagına tegirler" (51/54)

ti- : söylemek

brhmavati katunka yükünü inçe tip tiyürler, kutluğda"
(90/11)

BİRLEŞİK FİLLER

Geniş Zamanın Hikayesi

3. Teklik Şahıs

bir- : vermek

"bodisut nom buşı birür erti" (10/2)

kör- : görmek

"kılınç eriglerin utğurata körür erti" (4/14)

ö- : düşünmek

"suntari künçuyug öyür saşınur erdi" (58/4)

tapın- : hürmet etmek, tapınmak

"upasılarnang birmiş buşılarnın tapınur erdiler" (73/3)

1. Çokluk Şahıs

bir- : vermek

"yime ök tartıp birür erdimiz" (73/27)

Geniş Zamanın Şartı

3. Teklik Şahıs

kemiş- : fırlatmak, atmak

"burkaning tepmiş izinte kemişür erdi" (58/4)

3. Çokluk Şahıs

ertür- : yapmak, işlemek

"teñgri mengisiñge esürüp yoksuz öd ertürürler erser"
/103/29)

Geniş Zamanın Partisipi

kazğan- : kazanmak

"edgü kılınç erken sizingde adrılmaqlıg" (90/29)

közün- : görünmek

"bu kişining közünür ajunta" (96/2)

kurat- : toplamak

"glenmeking kuratır ög" (96/2)

kül- : gülmek

"ögire sevinü küler yüzün" (9/2)

örten- : yanmak, alev almak

"topulur tözlüg atlıg boşgutsuz tınlıg bar" (2/24)

ÜÇ İTİGSİZLER

3. Teklik Şahıs

adır- : ayırmak

" ikigüni adırur adın öngi öçmelertin" (100a 13)

adrıl- : ayrılmak

"öngin öngin adırılır" (105a 16)

atқан- : kavramak,yapışma k,algılamak,bağlanmak

қамақта yarıdacısı atқанur ol" (107a 2)

bar- : varmak,gitmek

"mundırtın barır üçün anğa sözlemiş" (Gelecek zaman ifadesi) (105a 5)

bışrun- : olgunlaşmak,talim etmek,işlemek,uygulamak

"bışrunur alqu yoründekig bo alqu yoründek" (111b 15)

bil- : bilemek,anlamak,farkına varmak

"üze bilir tiptiser yorügin barça bolur bulğalı" (115b 12)

bil- : bilmek,anlamak,farkına varmak

"öz uğurları üze adırıp bilir" (108b 4)

bilil- : bilinmek

"arçuni tip yme ok bililür" (108b 4)

bilil- : bilinmek

"bekiz belgülüg bililür üçün otğurak ağısız ertügni" (97b 11)

bol- : olmak

"yol tözünler kirtüsining atı bolur" (97a 9)

bul- : bulmak,kazanmak,elde etmek

"bulu tüketmişin yana bulur" (115b 15)

bulul- : bulunmak

"nizvanilarıg yme ok bululur" (109b 1)

büt- : bitmek, tamamlanmak, gerçekleşmek

"tört kutlarnıng ötrü büter" (112b 9)

bütür- : bitirmek, tamamlamak, gerçekleştirmek, yerine getirmek

"öngdün sözleşmişig munda tügüp bütürür" (117a 13)

er- : olmak, imek

"kaltı alku yol kirtü ulatu üç itigsiz erür" (97a 3)

er- : olmak, imek

"netegin nizvanılar piraptisınıng teşütince erür" (107a 14)

ert- : geçmek, nihayete ermek

"tatıgta ulatılar ertür" (118a 10)

ert- : geçmek, nihayete ermek

"alku basutçılar itlinür ertür" (122b 7)

evril- : dönmek

"körünür üdüg evrilür" (119a 10)

kıl- : yapmak, etmek, kılmak

"engbaşlayukı iki padaqlar üze sizik kıllur" (114a 4)

közün- : gözükme, görünme

"kaltı tamta ulatılar yimrilser tüşser kök kalıkyana közünür" (103b 4)

okşaş- : benzeşmek

"öngdüнки kinki tanuqlamışınıng uğuşı ok şatıgı okşaşur" (114b 10)

öç- : sanmak

"kaçan toğa tüketdükte anda kongülteki nomlar öçer" (105b 13)

sözle- : söylemek

"akıgsızlı kayu ol tip karık sözler" (97a 2)

tanuqla- : tanıklamak, şahadet etmek

"neçe bilip öçmek erür erser yme ok engeyü engeyü uğur üze tanuqlayur" (115a 9)

tarık- : uzaklaşmak, dağılıp gitmek, geçmek, kaybolmak

"turmuş üdte emgekig birgerü tarıkur alkınur üçün" (112b 4)

tarkar- : uzaklaştırmak, önüne geçmek, kontrol altına almak.

"antağ erser emgekte nom taplağ üdinte tarkarur."

(111b 3)

tıd - : "engellemek, önlemek, ayırmak"

"munda siz tiptimişi erser tıdar itigligning yorügün."

(100a 4)

ti- : demek

"uladı üç törlüg itigsizler tir." (98b 6)

tog- : doğmak

"kõngülteki nomlar otğurak tört basutçılığın toğar."

(119a 14)

toğur- : doğurmak

"bo saviğ toğurur toğurur tip karik sözler" (117a 14)

tutul- : tutulmak, alınmak

"bo bağtın öngi üdrülmeğe tek tutulur." (1076b 16)

tüg- : düğümlemek

"basakı bir padak tüger öngdünkisin" (114a 6)

u- : muktedir olmak, abilmek

"tıdğalı badaçınığ piraptisin bilmetin öçmek uyur."

(103a 10)

yor- : izah etmek, açıklamak, tefsir etmek, yorumlamak

"engbaşlayu yorer akıgısız nomlarning kezigin tizigin."

I.Çokluk Şahıs

(126a 1)

ayıt- : sormak

"yana amtı sizlerke ayutur biz." (121a 1)

3.Çokluk Şahıs

bul- : bulmak, kazanmak, elde etmek

"kaltı taplağı bulmışlar." (125a 13)

teğür- : değiştirmek

"tört türlü belgülerde teğürürler ol togmak belgüg."

(117b 9)

ti- : demek

"negü keyme tirler." (104a 11)

Geniş zaman Olumsuz

3. Teklik Şahıs

alkın- : bitmek, tükenmek, son bulmak, kaybolmak

"tüpükmez alkınmaz " (121b 1)

bol- : "olmak"

"katnayu sözleser yme ok mün kadak bolmaz." (97b 6)

bultuk- : bulunmak

"bultukmaz muntäg osuglug." (103b 6)

bulul- : bulunmak

"bo öçmek bilge bilig tıltagında bululmaz." (118a 1)

büt- : "bitmek, tamamlamak, gerçekleşmek"

"yorügi yme ok bütmez." (115b 10)

er- : olmak, imek

"sözler antäg ermez." (97b 7)

san- : sayılmak

"tözi erür itigsiz tutulmaz sanmaz orunlarta."

(116b 14)

tart- : çekmek

"bolsar yme ok tüş tartmaz." (117a 8)

tutul- : tutulmak, alıkonulmak

"tözi erür itigsiz tutulmaz sanmaz orunlarta."

(116b 14)

u- : muktedir olmak

"bölseradırsalar arıtı umaz targalı alku nizvanilarıg."

(100b 5)

2. Çokluk Şahıs Olumsuz

tapla- : kabul etmek

"kulağınқта ulatı adın biliglerte netegin toplamaz sizler." (120b 13)

Birleşik fiil. Geniş Zaman Hikayesi

3. Teklik Şahıs

bol- : olmak

"öçmek tip ötrü sizingülük bolur erti." (106a 7)

tüket- : tamamlamak, bitirmek

"inçip bililü tüketür erti oğsata tıltagsız ertüki."

(115a 14)

Birleşik fiil. Geniş Zaman Olumsuzu

3. Teklik Şahıs

bol- : olmak

"anın atı bolur ermez." (110a 5)

tıd- : engellemek, önlemek, ayırmak

"ol toğmak belgüg tıdar ermez kin toğdaçığ." (117b 10)

Soru 3. Teklik Şahıs

bulul- : bulunmak

"alku akıglıgı nomlarıgı bir teg bululur mu?" (110a 11)

tur- : durmak, kalkmak, çıkmak

"ğavtama yir kayuğa tayaklığın inçip turur?" (103b 15)

tur- : durmak, kalkmak, çıkmak

"üç basutçılar tüşürülüp kemişilip turmaz?" (121a 1)

uqul- : anlaşılmak

"inçip netegin parmanu ülüşindeki kök kalıkta alqu
nomlar yaruk yaşuk uqulur?" (102b 7)

2. Çokluk Şahıs

sizin- : şüphelenmek

"netegin tartıp muni sizik kılı anğa sizinür sizler
birin üküşin?" (110b 9)

sözle- : söylemek

"netegin sözleyür siz eksütmiş asutmış." (120a 13)

sözle- : söylemek

"sizler kayu abipiraylıg yorügke tayaqlın uqıtu bo
sudurnung abipirayn sözleyür sizler ." (114a 9)

tıd- : engellemek, önlemek, ayırmak

"adin tıltaqlar yne ok bolmaz ne üçün seçe tıdar sizler."
(116a 11)

Partisip

asıl- : artmak, çoğaltmak

"asılur tarqarmış üçün aldın oruntaki nizvanılarıg
bululur." (110a 1)

ükli- : çoğalmak, artmak

"ol üsdün orundaki azqa tayaqlıgın ükliyür asılur
tarqarmış üçün aldın nizvanılarıg." (109b 15)

HAREZM TÜRKÇESİNDE GENİŞ ZAMAN ÇEKİMİ

A) -ar/-er ile

Teklik Şahıs

- 1.bak-ar-men
- 2.bak-ar-sen
- 3.bak-ar

Çokluk Şahıs

- 1.bak-ar-biz
- 2.bak-ar-siz
- 3.bak-ar-lar

B) -ur/-ür ile

Teklik Şahıs

- 1.tur-ur-men
- 2.tur-ur-sen
- 3.tur-ur

Çokluk Şahıs

- 1.tur-ur-biz
- 2.tur-ur-siz
- 3.tur-ur-lar

Teklik Şahıs

- 1.ko-r-men
- 2.ko-r-sen
- 3.ko-r

Çokluk Şahıs

- 1.ko-r-biz
- 2.ko-r-siz
- 3,ko-r-lar

GENİŞ ZAMANIN HİKAYESİ

Teklik Şahıs

- 1.bil-ür ir-dim
- 2.bil-ür ir-ding̃
- 3.bil-ür ir-dir

Çokluk Şahıs

- 1.bil-ür ir-dük
- 2.bil-ür ir-ding̃iz
- 3.bil-ür ir-diler

GENİŞ ZAMANIN ŞARTI

Teklik Şahıs

- 1.işit-ür ir-sem
- 2.işit-ür ir-seng̃
- 3.işit-ür ir-se

Çokluk Şahıs

- 1.işit-ür ir-sek
- 2.işit-ür ir-seng̃iz
- 3.işit-ür ir-seler

KIPÇAK VE ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE GENİŞ ZAMAN ÇEKİMİ

A) -ar/-er ile

<u>Teklik Şahıs</u>	<u>Çokluk Şahıs</u>
1.bak-ar-men	1.bak-ar-biz
2.bak-ar-sen	2.bak-ar-siz
3.bak-ar	3.bak-ar-lar

B) -ur/-ür ile

<u>Teklik Şahıs</u>	<u>Çokluk Şahıs</u>
1.tur-ur-men	1.tur-ur-biz
2.tur-ur-sen	2.tur-ur-siz
3.tur-ur	3.tur-ur-lar

C) -r ile

<u>Teklik Şahıs</u>	<u>Çokluk Şahıs</u>
1.okı-r-men	1.okı-r-biz
2.okı-r-sen	2.okı-r-siz
3.okı-r	3.okı-r-lar

GENİŞ ZAMANIN OLUMSUZU

<u>Teklik Şahıs</u>	<u>Çokluk Şahıs</u>
1.bil-mes-men	1.bil-mes-biz
2.bil-mes-sen	2.bil-mes-siz
3.bil-mes	3.bil-mes-ler

GENİŞ ZAMANIN ŞARTI

<u>Teklik Şahıs</u>	<u>Çokluk Şahıs</u>
1.kel-ür i-se-m	1.kel-ür i-sek
2.kel-ür i-se-ñg	2.kel-ür i-se-ñgiz
3.kel-ür i-se	3.kel-ür i-se-ler

GENİŞ ZAMANIN HİKAYESİ

<u>Teklik Şahıs</u>	<u>Çokluk Şahıs</u>
1.okı-r i-düm *	1.okı-r i-dük
2.okı-r i-düñg	2.okı-r i-düñgüz
3.okı-r i-di	3.okı-r i-di-ler

ÇAĞATAY SAHASINDA

GENİŞ ZAMANIN HİKAYESİ

<u>Teklik Şahıs</u>	<u>Çokluk Şahıs</u>
1.bar-ur er-dim	1.bar-ur er-dik
2.bar-ur er-diñg	2.bar-ur er-diñgiz
3.bar-ur er-di	3.bar-ur er-diler

GENİŞ ZAMANIN ŞARTI

<u>Teklik Şahıs</u>	<u>Çokluk Şahıs</u>
1.bar-ur er-sem	1.bar-ur er-sek
2.bar-ur er-señg	2.bar-ur er-señgiz
3.bar-ur er-se	3.bar-ur er-seler

GENİŞ ZAMANIN RİVAYETİ

<u>Teklik Şahıs</u>	<u>Çokluk Şahıs</u>
1.bar-ur ermiş-men	1.bar-ur ermiş-biz
2.bar-ur ermiş-sen	2.bar-ur ermiş -siz
3.bar-ur ermiş	3.bar-ur ermiş-ler

DİVANU LÖGAT-İT TÜRK

1. TEKLİK ŞAHİS

-ar/-er

bak-: bakmak.

"yaruk yılduz toğarda üdhnu kelip bakarmen." (3.194-15)

bul-: bulmak.

"tilekni bularmen." (3.90-3)

emle-: ilaçlamak, sağaltmak.

"men anı emlermen." (1.278-19)

sezik-: sezmek.

"bu ısığ anğar sezikermen." (2.117-24)-ır/-ir

bar-: varmak, gitmek.

"men sanğa tutaşı barırmən." (1.423-19)

bar-: varmak, gitmek.

"men barırmən." (2.65-11)

bar-: varmak, gitmek.

"ben barırmən." (2.64-24)-ur/-ür

ay-: söylemek.

"sa ayurmen." (3.208-3)

bağlat-: bağlatmak, bohçalamak.

"otunğ bağlaturmen." (2.341-17)

başlat-: başlatmak.

"men anğar iş başlaturum." (2.341-10)

imlet-: işaret etmek.

"men anı imletürmen." (1.266-10)

ornat-: yerine koymak.

"neᅡg ornaturmen." (1.266-19)

öpürt-: içirmek.

"aᅡgar sut öpürtürmen." (3.427-22)

taplat-: razı etmek.

"men anı ıskā taplatırmen." (2.341-17)

tüzgür-: armağan vermek.

"men anı tüzgürürmen." (2.179-20)

yottur-: sildirmek.

"aᅡgar bitik yottururmen." (2.179-10)

-r:

imle-: işaret etmek, göstermek.

"men aᅡgar imlermen." (1.288-3)

körse-: göstermek, görmek istemek.

"anı körsermen." (3.285-18)

keligse-: gelmek istemek.

"saᅡga keligsermen." (3.285-22)

öpse-: öpmek istemek."

"anı öpsermen." (1.275-22)

2. TEKLİT ŞAHİS

-r:

te-: demek, söylemek.

"ne tersen." (3.214-25)

te-: demek, söylemek.

"sa ne tersen." (3.215-11)

te-: demek, söylemek.

"nü tersen." (3.215-5)

3. TEKLİK ŞAHİS

-ar/-er

aç-: açmak, fethetmek.

"tamu kapuğın açar tawar." (1.234-7)

açık-: acıkmak.

"er acıkar." (1.190-26)

ağ-: çıkmak, belirmek, aşmak, yükselmek, değişmek.

"küde ışı yükseben yağan ağar." (1.320-26)

alwır-: atılmak, sıçramak.

"ol anıñ yüzüñge alwırar." (1.226-21)

aw-: toplaşmak, üşüşmek, avlamak.

"anıñ tegre kısı awar." (1.810-12)

bak-: bakmak.

"ütrük ötün ağırlıyü yüzge bakar." (1.102-3)

basın-: zayıf görmek, basmak, kahretmek.

"ol erig basınar." (2.142-11)

belgür-: meydana çıkmak, belirmek.

"küz kelegi yazın belgürer." (2.172-4)

bıç-: kesmek, biçmek.

"sokak bıçar, sokal ahsar." (1.282-26)

boğ-: boğmak.

"uya kadaş oğlını cınla boğar." (1.86-3)

çak-: çakmak, erişmek.

"ol sözüñ anınıñ kulukka çaçar." (2.17-9)

çök-: çökmek, diz çökmek.

"ol begge çöker." (2.21-17)

elwir-: sıçramak, atılmak.

"ol anıñ yüzüñge elwirer." (1.226-21)

ert-: geçmek.

"ödhlek erter." (3.425-18)

it-: itmek.

"kölük kumu kıpsa kalı tamıg iter." (3.137-5)

keç-: geçmek, ölmek.

elkin bolup ol keçer."

kik-: bilemek, bir şeyi bir şey üzerine sürtmek.

"biçek kikerer." (3,293-19)

munguk-: bunalmak, sıkıntılanmak.

"er mu mungukar." (3.395-6)

ög-: ögmek.

"ol meni öger." (1.174-5)

öt-: ötmek .

"tatlıg öter sandavas." (3.178-16)

sak-: saymak.

"bardı eren kôhur kôpup kütku sakar." (1.85-5)

taş-: taşmak.

"asıg taşar." (2.12-27)

tın-: dinlemek.

"yawlak yafı mede tınar." (2.204-15)

uç-: uçmak.

"enring öpkesi uçar." (1.164-9)

uw-: ufalamak.

"ol etmek uwar." (1.166-22)

-ır/-ir, -r

al-: almak.

"ol alımın alır." (1.168-24)

abı-: gizlemek, örtmek.

"ol anı kişiden abır." (3.250-18)

ağru-: ağırlaşmak.

"ağrur menġ." (1.273-25)

alsa-: almak istemek.

"ol at alsar." (1.278-11)

bar-: varmak, gitmek.

"ol ewge barır." (2.6-12)

bil-: bilmek.

"awçı neçe ol bilse adhiġ ançı yol bilür." (1.63-13)

butuġla-: budamak.

"ol yıġaçıġ butular." (3.237-1)

büdele-: hançerlemek.

"ol anı büdeler." (3.352-24)

kal-: kalmak, bırakmak.

"uluġ yaġırını oyulka kalır." (1.68-5)

kel-: gelmek.

köz körse üdhik kelir." (1.212-2)

ķana-: kanamak.

"ol atın ķanar." (3.261-20)

ķarķa-: katıklaşmak.

"yumuşak neġ ķarķar." (3.276-12)

sa-: saymak.

"er koyuġ sar." (3.274-18)

sana-: saymak.

"ol koyın sanar." (3.274-11)

teg-: deymek, dokunmak, ermek, varmak.

"yıġaç uçuġ yel tegir." (1.319-22)

tel-: delmek.

"er ton telir." (2.22-25)

tezekle-: pislemek.

"at tezekler." (3.340-15)

-ur/-ür

abıt-: gizlemek , saklamak.

"ol özin menden abıtur." (1.206-19)

açın-: doyumluk açar gibi görünmek.

"er koyun açınur." (1.200-4)

açıt-: ekşitmek.

"ol sirke açıtur." (1.207-22)

ağış-: yükselmek, çıkışmak.

"ol meniñ birle tağka ayırur." (1.185-15)

barımsum-: gider, varır görünmek.

"ol ewge barımsumur." (2.141-251)

bastur-: bastırmak.

"beg oğrını basturur." (2.171-19)

bakıl-: bakılmak.

"yer bakılır." (2.131-25)

batır-: saklamak, batırmak, bağlatmak.

"ol sözün mendin batırur." (2.73-8)

çakın-: çakınmak, kendisi için çakmak.

"er öziñge çakınur." (2.149-18)

çal-: yere çalmak, vurmak.

"ıtım tutup kudhı çalur." (2.24-13)

çantur-: caydırmak.

"ol anı bu işka çanturur." (2.182-20)

çapıt-: saldırmak.

"ıt ikişge çapıtur." (2.298-91)

çekil-: noktalamak (kitap noktalamak.)

"bitig çekilür." (2.134-1)

estür-: uzattırmak, çektirmek gerdirmek, hallettirmek.

"uruk estürür." (1.221-8)

eşüttür-: işittirmek.

"ol maᅇga edhᅇ söz eşüttürür." (1.240-18)

ewleş-: toplanmak, yığılmak.

"kişi ewleşür." (1.240-18)

ezit-: uzunluᅇuna girmek.

"ol oᅇlan ᅇulakın ezitür." (1.209-6)

ıslan-: ıslanmak.

"ew ıslanur." (1.298-5)

ıyın-: ıkınmak.

er ıyınur." (269-14)

ᅇaktur-: başına kaktırmak.

"ol anı basra ᅇakturür." (2.191-14)

ᅇamat-: kamaştırmak.

"kün közüᅇ kamatür." (2.311-14)

ᅇanat-: kanatmak.

ol özinge ᅇanum ᅇanatür." (2,313-5)

ᅇarart-: karartmak.

"ol anıᅇ tanın ᅇarartur." (3.431-14)

ᅇasnat-: titremek.

"tumlug anı ᅇasnatur." (2.350-5)

ᅇazᅇan-: kazanmak.

"er tawar ᅇazᅇanur." (2.249-26)

oᅇaklan-: ocaklanmak.

"new oᅇaklanur." (1.293-23)

oᅇur-: kemik yarı ayırmak.

"er süᅇgük oᅇurur." (1.178-20)

oprıᅇ-: içmekte yardım ve yarış etmek."

"ol maᅇga mün opruᅇur." (1.232-13)

oynat-: oynatmak.

"ol anı oynatur." (1.271-6)

öçeş-: yarış etmek.

"ol mening birle öçeşür." (1.181-3)

öklüt-: çoğaltmak, argırmak.

"ol neñni öklütür." (1.264-9)

öpüş-: öpüşmek.

"ol mening bir er öpüşür." (1.180-7)

saçıl-: saçılmak.

"saçlup sew lengresür." (1.258-4)

saçıt-: saçtırmak, dağıtmak.

"ol anğar saw saçıtur." (2.299-10)

sagur-: içmek, suyu içmek.

"ol yakarış yarın sagurur." (2.91-7)

sarçıl-: saplanmak.

"biçek tomku sarçılur." (2.231-17)

sargar-: sararmak.

"yüzüm mening sargarur." (1.69-11)

sarlan-: sarınmak, sarlanmak.

"er kuwluq sarlanur." (2.246-28)

sogun-: üşüme.

"er sogunur." (2.152-23)

soktur-: sokturmak, bir nesneyi döğdürerek inceltmek.

"ol bir neñni birge sokturur." (2.186-1)

sucıt-: sıçramak.

"ol atıg sucıtur." (2.300-10)

süñgüş-: çarpmak, süngüleşmek.

"ikki er birle süñgüşür." (3.394-18)

tabuz-: bilmece söylemek veya sarmak.

"olanğa söz tabuzur." (2.86-8)

talkıl-: itilmek, kakılmak.

"ıış talkılur." (2.230-17)

tanul-: söz söylemek.

"anğar söz tanulur." (2.130-18)

taral-: taranmak.

"saç taralur." (2.126-22)

tokıt-: vurdurmak, döğdürmek.

"ol ananığ boynın tokıtur." (2.308-14)

töpret-: (hayvan) yeri kurutasiya otunu yemek.

"koy otuğ töpretür." (2.330-9)

tület-: kuzulatmak, doğurtmak.

"ol koy tületür." (2.321-23)

3.ÇOKLUK ŞAHİS

açlış-: açılmak.

"kapuğlar açlışur." (1.239-12)

ber-: vermek, gelmek.

"Andağa yine berürler." (1.499-7)

beriş-: verişmek.

"olar bir bige kız berüsür." (2.95-2)

onaş-: uyuşmak, kabullenmek.

"bu ışığ olar kanığ onaşurlar." (1.190-8)

okış-: okuşmak, okumaya yardım ve yarış etmek.

"olar bir ikinti birle okuşur." (

saçtaş-: birbirinin saçlarını yakalamak.

"olar ikki saçtaşur." (

soğraş-: somurmak, emmek.

"kumlar suvuğ soğraşur." (2.212-20)

sıkırış-: birlikte ıslık çalmak.

"olar borçası sıkırışur." (2.213-10)

tanış-: danışmak, işaretlemek.

"olar ikki söz tanışur." (2.112-16)

tepleş-: bir işte razı olmak, uzlaşmak.

"olar bu ısığ kanuğ teplesür." (2.206-17)

üleş-: üleşmek, paylaşmak.

"olar ikki tawarın üleşür." (3.103-18)

yuwuş-: yuvarlaklaşmak.

"olar birbirge tanık yawuşur." (3.74-3)

yulluş-: yumulmak.

"köler yuluşur." (3.105-23)

MENFİ GENİŞ ZAMAN

2. TEKLİK ŞAHIS

-mas/-mes

e-: olmak.

"aydın ısıg kılgu emes sen tağı yalwar." (1.494-4)

3. TEKLİK ŞAHIS

-mas/-mes

büg-: durmak, hareketine mani olmak.

"teñgizmi kaygukın bügmes." (1.100-18)

büt-: ses kısmak, alçalmak, yara kapamak.

"tayak bile taymas tanık sözün bütmes." (3.166-20)

eg-: egmek.

"tağıg utrukın egmes." (1.100-18)

egil-: eğilmek.

"kürmiş kiriş tügümes ukrukın tağ egilmes." (1.215-13)

kal-: kalmak, bırakmak.

"id keçer kese taymas yalnguk oğlu menngü kalmas." (1.45-1)

kırış-: kırışmak, kamaşmak, karşılanmak.

"kiçik uluğka kırışmas kırğuy kırka." (2.85-8)

yaz-: şaşmak, yanılmak, çözmek.

"tılın tuğmişni tışın yazmas." (2.20-17)

yu-: yıkamak.

kağıg kan birle yumas." (3.157-20)

MENFİ BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN ŞARTI

3. TEKLİK ŞAHIS

ew-: acele etmek.

"buşmasar boz kuş tutar ewmeser ürüng kuş tutar." (2.12-9)

KUTADGU BİLİG

GENİŞ ZAMAN

1. TEKİL ŞAHIS

öğ-:öğmek, medhetmek

"itigli bar erse öger men anı"

B-25

öl-:ölmek

"munu men atası ölür men bu küni"

1487

uç-:uçmak

"tilek arzu birle uçar men sanga"

4796

ulı-:ulumak, inlemek

"asıgsız ulır men özümke açıp"

1175

um-:umnak, ümit etmek

"umar men tilese tilek birge tip"

5612

yat-:yatmak

"usandım ökünçün yaturmen yılın"

1449

2. TEKİL ŞAHIS

öğ-:öğmek, medhetmek

"negü teg öger sen bu dünya manga"

3519

öl-:ölmek

"usanma ölür sen meningde basa"

1093

ulı-:ulumak, inlemek

"negüke ulır sen negü bu sığıt"

6312

ur-:vurmak, döğmek

"nerek kenç urur sen bu altın kümüş"

1420

uzat-:uzatmak

"negüke uzatur sen kılgu işing"

5501

ünde-:seslenmek, çağırarak

"ular kuş ünin tüzdi ander işin"

75

yap-:örtmek, kapamak

"okır sen yüz ursa yapar sen kapug"

719

yat-:yatmak

"karangku yir evde yaturrsen ulıp"

1419

yi-:yemek

"sini kim yise yir sen ahır etin"

3554

yorı-: yürümek, varmak

"yaling aç yorır sen ne yunçığ özün" 3328

yorıt-: yürütmek

"nelük tilde körksüz yorıtur sen öz" 5985

yür-: çözmek, yormak

"nelük özke tengsiz yörer sensayörüg" 6038

yüs-: yüklemek, yüklenmek

"yükümni yüder sen tilek iş yorır" 1876

3. TEKİL ŞAHIS

öçe⁴: yatışmak, sükün etmek

"bu otug negü teg öçürse öçer" 3609

ög-: ögmek, medhetmek

"öger atın ündep ünin türtüşüp" 95

ögdil-: ögülme, medhedilmek

"ara ögdilür tilvıra ming söküş" 177

öğlen-: akli başına gelmek

"küninge tengedür turu öğlenür" 1819

öğren-: öğrenmek

"biligsiz togar ol turu öğrenür" 1680

öğren-: öğrenmek

"azu öğrenürmü yetilse yaşıl" 1678

öğret-: öğretmek

"ogul kızka berge bilig öğretür" 1494

öğür-: oyalamak

"avinç birle öğrir bu dünya sini" 5266

ökn-: pişman olmak

"küser men yigitlikle öknür özüm" 363

öl-: ölmek

"iğig emlemese kişi terk ölü" 157

öldür-: öldürmek

"öğünçke bolupper özin öldürür" 2292

öldür-: öldürmek

"sekirtür ya öldürür ya urşu ölü" 2383

ön-:bitmek,yetişmek	
"akıtsa suvug yırde nimet önür"	972
ön-:bitmek,yetişmek	
"törü suv turur aksa nimet öner"	2032
öng-:kasdetmek	
"yagı bolsa işing önger canınga"	4265
ört-:örtmek,örtülmek	
"begi sırrı açlur bu örter özüg"	2677
örte-:yakmak	
"bu çıkmış söz ök yandru örter özüg"	2656
örtül-:örtülmek,kapatılmak	
"manga örtlür erse anı sen yarut"	5935
örtün-:örtünmek	
"kara yir kep örtnür ay kılkı agı"	5422
öt-:ötmek	
"çiçeklikte sandvaç öter miñg ünün"	78
öte-:ödemek	
"tapınsa öter beg tapıgı haqın"	597
ötgür-:taklit etmek,benzemeyecalışmak	
"angar ötgünür andın edgü kelir"	259
ötle-:öğüt vermek,nasihät etmek	
"sañga ötler emdi bagırsak özün"	2204
ötün-:arznetmek,ricade bulunmak:	
"köñgöl sırrı açtı kör ötnür tili"	3770
uç-:uçmak	
"ticilmiş titir teğ uçar yilkürer"	74
uçuzla-:küçültmek,hor görmek	
"kişig til uçazlar barır er başı"	163
ud-:uymak	
"et öz yiği endam köñgülke udar"	2797
udın-:sönmek	
"uluğluğka tegse udınur bu ot"	4694
udıt-:uyutmak	
"kalı yüz evürse udıtur otı"	2373
udul-:takip etmek	
"ölüm tutsa udlur ökünçün ölür"	1125

uk-: anlamak	
"ukuşlug ukar ol biliglig bilir"	155
uk-: anlamak	
"ukuşlug ukarını bilirmü negü"	908
uktur-: anlatmak	
"yayıg dünya kılkin sanga ukturur"	398
ul-: eskimek	
"bu törti yime kalsa beglik ulur"	2059
ula-: bağlamak, eklemek, toplamak	
"ular kuş ünin tüzdi ünder işin"	75
ulaş-: ulaşmak	
"yüz utru ulaşur öz asgı alur"	2996
ulı-: ulumak, inlemek	
"ökünçün ulır kör asıg yok anıng"	1169
umin-: umutlanmak	
"kiçig erse umur sakal öngüke"	3622
unut-: unutmak	
"bu nimet idisi unitur özin"	757
ur-: vurmak, döğmek	
"bu saklık bile öz yagısın urar"	2019
ur-: vurmak, döğmek	
"körü barsa barça urur bu kedük"	299
ur-: vurmak, döğmek	
"manga mün ururlarbu atım üçün"	690
ur-: vurmak, döğmek	
"isiz me ururma kör edgüke iz"	871
ursuk-: döğülmek	
"urayın tigüçi özi ursukar"	679
uşat-: ufaltmak, kırmak, kırılmak	
"tili sözde yazsa uşatur tişin"	2515
uza-: uzamak	
"kayu işke iyse uzar kiç kalur"	556
uzat-: uzatmak	
"kılıç birle begler uzatur egil"	2139

üle-:paylaştırmak	
"kişike üler neng alumaz tengin"	2765
ülgüle-:ölçmek, tartmak, düzenlemek	
"bilig kizlesesen tilig ülgüler"	312
üste-:kazanmak, artmak	
"kişilerde üster kamug iş önür"	2451
üşgür-:hatırlamak	
"negü tir mini üşgürürmiş duan"	5832
üz-:kesmek	
"basınsa üzer baş sorar öz kanı"	655
yad-:yaymak	
"aş içgü tuz etmek yadar er atı"	2318
yadıl-:yayılmak	
"ulugluk bile atı yadılır kamug"	2556
yağut-:yaklaştırmak	
"angar yağış erse yağutur ukuş"	6028
yak-:yaklaşmak	
"bu sözke yakar körse mani bu söz"	3448
yak-:yaklaşmak	
"yakur baş bolur bu beginde basa"	1630
yalk-:bıkmak, usanmak	
"öküş sözke yalkar bu yalagukkire"	6628
yan-:geri dönmek, geri tepmek, tehdit etmek	
"tükegli tükese inişke yanar"	1050
yan-:geri dönmek, geri tepmek, tehdit etmek	
"tiling tegme künde başingni yanur"	967
yangıl-:yanılmak	
"gariblikta yanglur talu er başı"	478
yangkula-:yankılamak	
"kökiş turma kökte ünün yangkular"	74
yap-:örtmek, kapamak	
"anı halkta kizler yapar bu kapug"	3232
yapçu-:yapışmak	
"kaçıglıka yapçur adakın kuçar"	401

yar-:yarmak	
"evin tegoyarır bu yiti kat köküg"	2737
yara-:yaramak,uygun gelmek	
"sözi uz yorısa yarar er işi"	26617
yara-:yaramak, uygun gelmek	
"kişi tapğı kılmak yararmu tüzüm"	3696
yara-:yaramak,uygun gelmek	
"yarur er közi hem yarayur sözi"	604
yaraş-:anlaşmak,uygun gelmek	
"bu himmet yarışur mürüvvet bile"	411
yarıl-:yarılmak	
"yağız yirde yarlıur yüreki ulıp"	6139
yarlıka-:buyurmak,meretmek,bağışlamak	
"ilig yarlıkamaz begü söçleyin"	959
yarı-:ışınmak,parlamak	
"yatıg edğı tutsa yarur er közi"	496
yarut-:aydınlatmak,parlatmak	
"yarutmaz anın bilgi yatsa yılın"	214
yarut-:aydınlatmak,parlatmak	
"yakışsa yaratur bakışsa özün"	134
yarı-:ışınmak,parlamak	
"aningdin yaruyur iduk küna"	354
yastan-:yaslanmak	
"bagırsak tapugçı işik yastanur"	2727
yat-:yatmak	
"yorırda yatar eti keşlür sözf"	1528
yat-:yatmak	
"çıkırı üçün terk yatarın yıkar"	745
yat-:yatmak	
"til arslan turur kör işikte yatur"	164
yav-:yaklaştırmak, getirmek	
"bu üç neng yulugekıl kamugnu yavar"	2409
yavrit-:kötülemek,yıpratmak	
"biliglig kişiler et öz yavritur"	990

yaz-:çözmek- :	
"azıglığ eren berk tügenler yazar"	283
yaz-:şaşırmak,yanılmak	
"özüg sözledeçi azar hem yazar"	205
yazıl-:açılmak,çözülme	
"sevinçlig bolur anda yazlurkaşı"	813
yenç-:kõpparmak,ısırmak,yere vurup ezmek	
"yağı boynı yençer kü çavın ıdur"	2945
yet-:yetişmek,erişmek,kaâfi geleme	
"atıg õgse yügrür uçarıg yeter"	2401
yetgel-:yetişmek üzre olmak	
"ölüm yetgelir terk gtı kıl emi"	6167
yetil-:güdülme	
"kişi õğrenür õfrü yetlür bilig"	1683
yetür-:yetirmek,yetiştirmek	
"kalı tegse yetrür ukuş õg bilig"	2029
yıglat-:ağlatma	
"ara küdürür kör ana yıglatur"	3595
yık-:yıkma	
"çıkarı üçün terk yatarın yıkar"	745
yıra-:uzlaşma	
"bu aynış bitig tutsa yekler yırar"	4365
yırat-:uzaklaştırmak	
"küvezlik bayattın yıratır kılug"	6373
yırla-:terennüm etmek,zikr etmek	
"köngül bütti yırlat tilim õlgülüg"	4779
yıdı-:kötü kokma	
"yıdır et küdezme bolmaz itig"	4519
yıg-:mani olmak,engel olmak,alı koymak	
"bayat kolsa andın belanı yıgaç"	4372
yıgıl-:toplanma	
"angaç yıglur arzu ne kalsa tükel"	3008
yıgla-:ağlama	
"özüng yıglar erse yori yıglama"	1235
yi-:yemek	
"yise dünya din yir baka kör munı"	3539

yi-:yemek	
"kara yir katında yiyür ot öçün"	4328
yiged-:artmak	
"künige yigedür aning edgüsi"	4705
yil-:koşmak-:	
"arıg bolsa aş suv seve ked yilür"	2846
yilgür-:ucuşmak, cırpınmak	
"körü ıdşa bulmaz köngül lilgürer"	3329
yilkit-:heyecanlandırmak	
"itinmiş kelin teg köngül yilitür"	3540
yilkür-:uçşmak	
"tizilmiş titir teg uçar yilkürür"	74
yimlen-:zevk bulmak	
"köngül açlur anda bu can yimlenür"	2465
yir-:yermek, beğenmemek, hakir görmek	
"yağız yir katında yürekim yirer"	1144
yirgür-:nefret etmek,	
"kişiğ yirgürer körü bilmez yorık"	2077
yiş-:yiyişmek	
"müsülman karıştı için et yişür"	6481
yit-:yitmek, kaybolmak	
"tutayın tidükte yiter yok bolur"	4759
yitür-:kaybetmek, yitirmek	
"tutayın tiyü sunsa yitrür kişi"	1410
yitür-:yedirmek	
"yitürür içürür tözü sanlığığ"	B-5
yod-:silme, bozmak	
"köngülsüz kişi bilge atın yodar"	2798
yokad-:yok olmak	
"bu iki bile er yakadur küçün"	6162
yokla-:yükselmek, çıkmak	
"yağıl kökke yoklar neng ol ked yölek"	3981
yoklat-:yükseltmek	
"köngül kodkı bolsa kişiğ yoklatur"	2120
yolun-:sıyrılmak	
"anı teg me devlet özüm yolunur"	662

yorı-:yürümek, varmak	
"yorır sabrı birle ölümüg küdüp"	3436
yorı-:yürümek, varmak	
"usal boısa er kör yorırda ölür"	2393
yorit-:yürütmek	
"yoritur anııyatsa tünle uda"	5988
yör-:çözmek, yormak	
"anııyörgüçiler yörer uz itip"	5992
yörül-:yorılmak	
"kişike körüp yörlür emdi bu tüş"	6028
yuk-:bulaşmak, sirayet etmek	
"örüngke kara terk yukar ol körüng"	4239
yul-:kurtarmak, bırakmak	
"bela kadgu tegse mini ol yular"	4789
yul-:kurtulmak, bırakmak	
"muyanku te iş hem yazukı yulur"	3465
yuluğla-:feda etmek	
"kayu can yuluğlar tengizke kirür"	1733
yumdar-:toplamak	
"yıl ay kün tükese saıg yumdarur"	2996
yumıt-:toplanmak	
"akıka yumıtur tilek arzuıyır"	3037
yumşa-:yumuşamak	
"süçig sözke yumşar ulug hem kişig"	2665
yun-:yunmak, yıkanmak	
"tüşegli anı körse suvka yunur"	6017
yuvlun-:yuvarlanmak	
"neteg kim orunsuz topık yuvlunur"	662
yüd-:yüklemek, yüklenmek	
"kim edgü tilese ağır yük yüder"	1875
yüğü-:koşmak, seyirtmek, yürümek	
"kayusı biyabanda yüğüür kezip"	6156
yükse-:yükselmek, uzanmak	
"kulu küngli yükser yazar kaş köze"	1809

yatgal-: uyumak üzere olmak

"turup yatgalır erdi yastap başa"

5953

3. ÇOĞUL ŞARIS

ög-: ögmek, medhetmek

"tili birle ten rig ögerler arıg"

1022

ür-: havlamak

"köpek teg ürerler kayusin urayı"

6601

yat-: yatmak

"ne begler yaturlar kara yir bolup"

4723

yori-: yürümek, varmak

"yorırlar tileyü kajunung keze"

3735

3. GENİŞ ZAMANIN HİKAYESİ

3. TEKİL ŞARIS

yatgal-: uyumak üzere olmak.

"turup yatgalır erdi yastap başa"

5953

.....

MENFİ GENİŞ ZAMAN

I. TEKİL ŞAHIS

ötün-:arz etmek,dilekte bulunmak

"ötüg ötünmez men tilimni yazıp" 791

uzat-:uzatmak

"uzatmaz men dâvi kılıglı kişig" 811

3. TEKİL ŞAHIS

ödür-:seçmek, ayırmak

"ödürmez talusin yavuz ma yigig" 3534

ög-:öğmek,medhatmek

"ayı bod uzun bolsı ögmez biliğ" 2086

ögren-:öğrenmek

"ukuş ol anı yalnguk ögrenmedi" 1632

ökün-:pişman olmak

"ökünmez yarın anda itlür işi" 919

öli-:ıslanmak

"neçe içse kanmaz olimez tili" 1408

ört-:örtmek,örtülme

"tişide uvut kitti örtmez yüzün" 6474

örte-:yakmak

"sakişlig tutar neng özin örtemez" 2769

u-:muktedir olmak

"apa oglanı barça yalnguzsumaz" 3330

uç-:uçmak

"kanatsız kuş uçmaz ay begler begi" 3005

uçur-:uçurmak

"uçarığ uçarmaz sening kuşlaring" 5379

uk-:anlamak

"öküş türkler ukmazmuning manisi" B-15

una-:razı olmak

"tirendi unamaz berü kelgeli" 4921

unut-:unutmak

uza-:uzamak	
"ereji uzakaz ne emgekleri"	4842
uzal-:uzun sürmek	
"erej erse emgek uzalmaz uzun"	4906
yagu-:yaklaşmak	
"saranka yagumaz akıg berk kuçar"	3036
yaguş-:yaklaşmak	
"yaguşmaz ikigün yolu yarşı ol"	5311
yak-:yaklaşmak	
"bilig bolmasa işke yakmaz ögi"	1968
yakış-:yaklaşmak, uyuşmak	
"iki neng karıştı yakışmaz kaçır"	3036
yan-:geri dönmek, tehdit etmek	
"tilin sözlemiş sözde yanmaz eren"	5080
yara-:yaramak, uygun gelmek	
"bu yanglıg kişiler yaramaz mangı"	851
yaraş-:anlaşmak, uygun gelmek	
"isiz edgü birle yaraşmaz bolur"	2249
yarı-:ışınmak, parlamak	
"künüm batgalır teg yarumaz tünüm"	1072
yat-:yatmak	
"yorımaz ne yatmaz udımaz oduğ"	17
yazıl-:açılmak, çözülmek	
"bizing iş ne erki yazılmaz tügün"	6337
yet-:yetişmek, erişmek, kaâfi gelmek	
"közi sukka yetmez bu dünya aşır"	2001
yetil-:güdülmek	
"ölüm tutsa odlur yetilmez küçi"	1142
yetür-:yetirmek, yetiştirmek	
"kazıp yetrümezlersanga ay arıg"	5364
yi-:yemek	
"mini todrur öngdün özi yimez aş"	37
yi-:yemek	
"tirer neng yiyümez kalur neng kidin"	1672

yigle-:tercih etmek	
"bütün çin kişiler özin yiglemez"	2753
yıgıl-:toplınmak	
"bu nen ğ bolmasa er yıgılmaz angar"	5460
yıra-:uzlaşmak	
"tuşaglıg yıramaz tilekçe baxır"	316
yokal-:yok olmak	
"tözü halkka tegrür yokalmaz özün"	827
yori-:yürümeđ, varmak	
"tanuk bolsa hile yorımaz itig"	3892
yorıt-:yürütmek	
"yorırıg yorıtımaz kör esring iting"	5379
yum-:yummak	
"bu iş iş öze boldı yummaz közüm"	5499
yügür-:koşmak, seyrıtmek, yürümeğ	
"karın todsa avka yügürmez bolur"	3602

ATABETÜ'L-HAKAYIK

1. TEKLİK ŞAHİS

ıd-: göndermek.

"yime tart işinge ıdur men selam." (31)

ıs-: göndermek.

"tutar erse miñg lan ısur men anğa." (31, 36)

ıt-: göndermek.

"yime tart işinge ıtur men selam." (Bu.31)

2. TEKLİK ŞAHİS

ay-: söylemek.

"ayur sen kedim ton şerab aş kerek." (297)

kıl-: kılmak, yapmak, etmek.

"ikiñç bar kılur sen mükir men munga." (10)

kör-: görmek.

"çıkarur körür sen munı ked anğa." (18)

yir-: yermek.

"yirer sen zamanıñnı halkın kodup." (407)

3. TEKLİK ŞAHİS

aç-: açmak.

"nikab kötrür ajun birer yüz açar." (221)

artur-: arttırmak, fazlalaştırmak.

"akıllık şeref cah cemal arturur." (258)

bar-: varmak, gitmek.

"bu mal kelse erte barur baz kiçe." (184)

ber-: vermek.

"sening barlıkıñka tanukluk berür." (Bu. 5,247)

bil-: bilmek.

"bilig tatgın ay dost biliglig. bilür." (106)

bildür-: bildirmek.

"bilig bildürür bil bilig kadrini." (107)

bilin-: bilinmek.

"bilig birle bilnür törütgen idi." (121)

bol-: olmak.

"biliglig biligsiz kaçan teñg bolur." (87)

bul-: bulmak.

"bulur bir neñg içre deliller minge." (8)

bulun-: bulunmak.

"bilig birle bulnur saadet yolu." (83)

büt-: kapanmak, onulmak.

"başıktersa bütmez büter oq başı." (140)

çat-: çatmak.

"ajun külçirer baz çatar." (205)

eg-: eymek.

"egilmez köngülñi aqı er eger." (233)

eksi-: eksilmek.

"kavi erse eksir kaçır kuvveti." (C.196)

er-: imek.

"biligsizke haq öz tatıgsız erür." (109)

esil-: eksilmek.

"kamug tolğan irlür tükel eksilür." (BC.199)

eksir-: eskimek.

"yiğit koca bolur yañgı eskirür." (195)

eskir-: eskimek.

"yiğit koca bolur, yañgı eskirer." (A.195)

güzinle-: itibarını yükseltmek.

"halayık ara ol güzinler özin." (512)

ig-: eymek.

"igilmes köngülni ahı er iger." (B.C.233)

ilin-: yakalanmak, tutulmak.

"kaza birle ilnür tuzakka elik." (456)

iliş-: ilişmek.

"kaza birle ilşür tuzakka elik." (C.456)

ir-: imek

"biligsizke hak söz tatıksız irür." (B.C.109)

iril-: eksilmek.

"kamuğ tolğan irlür tükel eksiyür." (199)

iskir-: eskimek

"yiğit koca bolur, yangı iskirür." (Ba.195)

it-: etmek, eylemek, yapmak.

"bilip iter işni okünmez kidin." (114)

kaç-: kaçmak.

"kavi erse kanlur kaçar kuvveti." (196)

kal-: kalmak.

"ölür kalur ahır yiyür düşmanı." (264)

kamıl-: çökmek, eğilmek.

"kavi erse kanlur kaçar kuvveti." (196)

kat-: katmak.

"bir elgin tutupşehd birin zehr qatar." (206)

kel-: gelmek.

"ne kim kelse erke tilindin kelür." (145)

kemiş-: atmak.

"tekebbür tutar emi kemşür qodı." (282)

keç-: geçmek.

"keçer yıl keçer teg meze müddeti." (194)

kına-: çektirmek (eziyet)

"negüke bu anı ulaşu kınar." (446)

kir-: girmek.

"karıka konar hem kafeska kirür." (460)

kan-: kanmak.

"karıka konar hem kafeska kirür." (460)

külçir-: gülümsemek.

"ajun külçirer baz alın kaç çatar." (205)

öç-: sönmek.

"öçer mihnet atı keçer neveti." (351)

ög-: ögmek, methetmek.

"akılıknı am has tözü halk öger." (236)

sançıl-: batmak.

"kaza birle sançılur adakka tiken." (455)

sev-: sevmek.

"anı ne halayak sever ne halik." (272)

sözle-: söylemek.

"biliglig kereklig sözüg sözleyür." (117)

teg-: erişmek, isabet etmek.

"tegilmes muradka akı er teger." (234)

uç-: uçmak.

"direngsiz keçer baht ya kuş teg uçar." (224)

ula-: kıvranmak, üzölmek.

"bile bilmegendin ular özini." (506)

yıg-: mani olmak, menetmek.

"ne yirke yıgar baz sini ne tilin." (416)

yorı-: yürömek.

"udup biri birke yorıröng saŋga." (14)

3.ÇOKLUK ŞAHİS

ber-: vermek.

"uyadıp berürler sarıngu bözüng." (Bu.432)

bir-: vermek.

"uyadıp birürler sarıngu bözüngü." (432)

keç-: geçmek.

"yüz evrüp keçerler yumup közlerin." (424)

kıl-: kılmak, yapmak, etmek.

"tözü kul kılurlar azad özlerin." (422)

MENFİ GENİŞ ZAMAN

3. TEKLİK ŞAHİS

al-: almak.

"ar ay almas." (B.C134)

ar-: yorulmak.

"haris tirip armaz usanmaz bolur." (309)

arı-: temizlenmek.

"cahil yup arımaz arırsız erür." (112)

ay-: söylemek.

"öküş az tip aymaz pezipler tengiz." (65)

bil-: bilmek.

"örgü bilmez erke ögüt ögretür." (45)

bol-: olmak.

"isiz edgü işke yanut bolmaz ol." (BC.374)

bolun-: bolunmak.

"halal yiglikanı bolunmaz yıdı." (A.418)

bulun-: bulunmak.

"minger dosttan biri bulunmazkanı." (382)

büt-: kapanmak, onulmak.

"başkırtursa bütmez büter ok başı." (140)

dön-: dönmek.

"kaza dönmez katıp ya kurup." (C.462)

iç-: içmek.

"yığar yimez içmez tutar berk anı." (262)

karı-: intiyarlamak.

"harislik karımaz idisi karıp." (306)

kaytarıl-: çevirilmek, geri döndürmek.

"kaza kaytarılmaz katıg ya kurup." (462)

keç-: geçmek.

"eren hayrı şerri küsep keçmez ol" (373)

körün-: görünmek.

"halal yigli kanı körünmez badı." (418)

ökün-: pişman olmak.

"bilip iter işni ökünmez kidin." (114)

GENİŞ ZAMAN PARTİSİPİ

çıkâr-: çıkarmak.

"çıkârur körür sen munı ked anğa." (18)

ked-: giymek.

"burun başka börkni keder baş kerek." (300)

key-: giymek.

"burun başka börkni keyer baş kerek." (Bu.300)

yarû-: aydınlanmak, parlamak.

"satalıg aceb yir köngüller, yarur." (494)

MENFİ GENİŞ ZAMAN PARTİSİPİ

egil-: eyilmek.

"egilmez köngülñi ağı er eger." (233)

öngül-: iyileşmek.

"bahallık atalap öngülmez ig ol." (253)

sıgış-: sıgışmak.

"neçe yir bar erdi sıgışmaz eri." (201)

tegil-: erişilmek.

"tegilmez muradka ağı er teger." (234)

tüken-: tükenmek.

"tavarsızka bilgi tükenmez tavar." (127)

unul-: karşı konulmak.

"öküş yangşagan til unulmaz yaı." (134)

usan-: usunmak, bıkmak.

"haris tirip armaz usanmaz bolur." (309)

yiril-: yerilmek.

"nesebsızka bilgi yirilmez neseb." 128)

sunul-: uzatılmak.

"yılıgşız süngেকে sunulmaz elig." (92)

BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN ŞARTI.

2. TEKLİK ŞAHIS

bir-: vermek.

"tirip birür erseng neçe tirsetir." (248)

3. TEKLİK ŞAHIS

yangşa-: gevezelik etmek.

"bir ol yangsar erse kereksiz sözüg." (151)

SORU

3. TEKLİK ŞAHIS

sana-: saymak, hesap etmek.

"sanar mu ediz kum usak taş sanı?" (60)

siŋg-: sinmek.

"singer mü işiŋde mını ked sakın? " (C.176)

MENFİ BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN HİKAYESİ

3. TEKLİK ŞAHIS

kör-: görmek.

"toğa körmez erdi edibning közi." (485)

NECHÜ'L-FERADİS

1. TEKLİK ŞAHİS

bağ-: bakmak.

"bağar men, Abu Bekr razhu erdi." (90-8)

bar-: varmak.

"mısırğa barur men." (94-12)

ber-: vermek.

"ol miskinge berür men, takı men." (99-4)

bol-: olmak.

"men takı razi bolur men tedi." (101-34)

emgen-: zahmet çekmek.

"men ingen emgenür men tedi erse." (84-11)

kıl-: yapmak, etmek.

"ayda kırk yarmak kılur men tedi." (84-13)

kork-: korkmak.

"anı ta'yin kılısam korkar men." (86-29)

kör-: görmek.

"evde üküş nimet körür men." (89-35)

3. TEKLİK ŞAHİS

ay-: söylemek.

"Peygamber as ayur: "Yâ Osmân." (94-42)

ayıt-: söylemek, söyletmek.

"ol nâreside oğlan aytur: "Yâ Rebbî." (78-10)

bağ-: bakmak.

"keldi erse, bağar bir ügür halayık." (79-22)

ber-: vermek.

"katında yol berür, tediler erse." (79-22)

bol-: olmak..

"rızkı birle nazil bolur." (82-31)

çakır-: çağırmaq.

"ebedi tamuğluk boldum tep çakırur." (96-15)

çıkar-: çıkarmak.

"bu halayık içinde bir kim erse çıkarur." (96-11)

keç-: geçmek.

"bu namaz üçün keçer tep." (84-24)

kıl-: yapmak, etmek.

"Ummir Külsümke suâl kılur takı." (89-12)

kör-: görmek.

"Osmân razhu tüşinde Peyğamber aşnı körer takı." (94-41)

sakın-: sakınmaq, çekinmek, düşünmek.

"halayık andağ sakınur kim, bu namaz." (84-23)

sev-: sevmek.

"Tanğrını takı Resulını sever, Tanğrı takı." (97-32)

teg-: değmek, erişmek.

"bizlerke nevbet teger, takı atamız." (81-20)

tök-: dökmek.

"yüzüm suyun halayık katında töker." (91-14)

tur-: durmak.

"Cebrail katında turur takı." (86-5)

uftan-: utanmaq.

"Osman Haq Tealadın uftanur yazuk kılmakka." (85-29)

yarlıka-: rahmet etmek.

"Pey. as. andağ habar berür yarlıkar." (96-12)

yat-: yatmaq.

"bakar men bir kimerse yatur." (96-12)

1.ÇOKLUK ŞAHİS

bol-: olmak.

"cümle karındaşlar bolur miz." (80-20)

keter-: gidermek, ortadan kaldırmak.

"Osmanı halifalıklıdın keterür miz, tediler erse." (93-26)

kıll-: yapmak, etmek.

"sizlerke muvafakat kıllur miz tediler erse." (99-7)

2.ÇOKLUK ŞAHİS

agırsın-: ağırlar gibi olmak.

"gazat kıllmakka "issakaltum ila'l-ardi " agırsınur siz evle-
ringizke meyl kıllğan." (88-22)

bil-: bilmek.

"kamuğ bilür siz kim Paygamban." (78-22)

3.ÇOKLUK ŞAHİS

aşat-: yemek yedirmek.

"ta'amnı aşaturlar ala hubbini Tanğrı Te'âlanıng." (100-12)

at-: atmak.

"ok birle, taş birle atarlar." (97-30)

ayıt-: söylemek, söyletmek.

"tep ayturlar takı kongsıllarındağı dervişlerke." (91-27)

bak-: bakmak.

"barmış erdiler kim bakarlar bir habeşi kul." (94-9)

çıkar-: çıkarmak.

"hâçılar derhost kıllsalar, çıkarurlar, ziyaret kıllurlar."

(95-32)

kel-: gelmek.

"tersâlar kelürler begleri birle." (100-15)

kıl-: yapmak, etmek.

"ziyarat kılurlar." (95-32)

kork-: korkmak.

"takı korkarlar ol künden kim." (100-9)

savgar-: saldırmak.

"canavarlarını savgarurlar takı ekki ayal." (81-15)

tile-: dilemek.

"destur tileyürler, sizke mübarek-bad kıblmak." (79-5)

uftan-: utanmak.

"Ayşe, kim cümle ferîsteler andın uftanurlar." (88-10)

uruş-: döğüşmek, vuruşmak.

"hemîşe, sizing birle uruşurlar, sizni mekkeden çıkarırlar."

(82-24)

BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN ŞARTI

3. TEKLİK ŞAHİS

aç-: açmak.

"kayu bir elni açar bolsa erdiler." (80-25)

BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN HİKAYESİ

3. TEKLİK ŞAHİS

ağırla-: ağırlamak.

"Peygamber bizlerni ağırlar erdi." (79-29)

keçür-: geçirmek.

"ömrini keçür erdi." (91-1)

keter-: gidermek, ortadan kaldırmak.

"mübârek yüzidin çıbınlarını keterür erdi." (86-3)

ög-: ögmek.

"dıyanâtı bar, tep öger erdi." (82-9)

sun-: sunmak.

"sa'd ibnü vakkâska ok sunar erdi." (86-24)

üyu-: uyumak.

"yani tüş vaktın uyur erdi." (86-2)

yelpi-: yelpazelemek.

"Payğambar as'nı yelpir erdi, mübarek yüzidin." (86-2)

GENİŞ ZAMAN PARTİSİPİ

yöri-: yürümek.

"Medine içine yöriyür erken bir mahallada körer men."(96-10)

SORU

2. TEKLİK ŞAHİS

ayıt-: söylemek, söyletmek.

"Ömerke mundağ ayıtur sen." (78-12)

ber-: vermek.

"ayda neçe ayarmak berür sen?" (84-12)

bil-: bilmek.

"borcum neçe bar, bilür mü sen?" (85-7)

bol-: olmak.

"sen kim bolur sen?" (96-16)

ķaytar-: ķaytarmak.

"sen manğa neleg cevap ķaytarur sen?" (91-33)

ķör-: görmek.

"ne rây ķörer sen?" (100-32)

3. TEKLİK ŞAHİS

bol-: olmak.

"Abdullah neteg turur hilafatķa bolur mu?" (82-2)

tile-: dilemek.

"ķayu birini ķönglüng tileyür." (82-2)

2.ÇOKLUK ŞAHIS

ayıt-: söylemek, söyletmek.

"ne için andağ aytur siz." (85-2)

bil-: bilmek.

"nege ohşayur bilür mü siz?" (82-27)

kıl-: yapmak, etmek.

"kabal kılurmusiz?" (101-31)

kör-: görmek.

"kimni maslahat körer siz?" (85-19)

ohşa-: benzemek,

Ömerning meseli negeohşayur, bilürmü siz?" (82-27)

öltür-: öldürmek.

"siz meni ne yöndin öltürür siz." (95-6)

yıgla-: ağlamak.

"ne işke yıglar siz, men takı?" (84-3)

GÜLİSTAN TERCÜMESİ

1. TEKLİK ŞAHİS

bir-: bilmek.

"bir gün anğa nasihat babından ayttım bilür men kim."

bir-: vermek. (233-3)

"her birine biş altun birür men." (222-10)

buyur-: buyurmak, emretmek.

"men anı leşkerge buyurur men." (182-10)

çık-: çıkmak.

"geh çıklar men tânine alâ öze." (106-13)

it-: etmek, yapmak

"sizni yad iter men." (113-12)

oku-: okumak.

"teñgri üçün okur men." (223-11)

2. TEKLİK ŞAHİS

al-: almak.

"niçük kim andan naqd iltseñg kumaş alur sen dağı." (150-7)

bil-: muktedir olmak.

"öltür bu kün öltüre bilür sen iy yar." (324-9)

bol-: olmak.

"helâk bolur sen kayıtkıl fakir ayttı." (115-5)

buyur-: buyurmak, emretmek.

"vâki bolup turur ni buyur sen." (258-9)

it-: etmek, yapmak.

"kiçilikni unuttuñg kim uluğluk iter sen." (273-7)

kal-: kalmak.

"itikaatsız kalur sen." (334-10)

kıl-: yapmak, etmek.

"niçük kim öz oğlanlarına kılur sen." (286-12)

3. TEKLİK ŞAHİS

aç-: bu gülistan daima köngül açar." (12-1)

açıl-: açılmak.

"geh yumulur geh açılur bağ u bustan gülleri." (130-13)

al-: almak.

"âkıbet mülkin ilinden bir kavî düşmen alur." (33-7)

alda-: aldatmak.

"közi gamze bilen zahidler aldar." (139-9)

art-: artmak.

"bâzarı anıng menim bu otum artar." (108-8)

artur-: artırmak.

"anıng şükürinin zikrinin fikri nimet arturur." (4-5)

at-: atmak.

"çarh oqın yahşı atar." (296-7)

ay-: söylemek, demek.

"her bir kişi sıfatın ayur." (353-2)

bağışla-: bağışlamak.

"kilür kim sökseng hılat ve nimet bağışlar." (48-1)

başla-: başlamak.

"ikki cahil kaçan uruş başlar." (215-11)

bile-: bilemek.

"özüng zevkiterge tiş biler." (9-4)

di-: demek, söylemek.

"işitgil bu hikayetni haber dir." (156 -8)

eyle-: etmek, yapmak.

"dinine ziyan eyler koyup kit." (215-3)

kamaş-: kamaşmak.

"barça kişiniñ ekşi yise tişi kamaşır." (354-9)

1.ÇOKLUK ŞAHIS

bol-: olmak.

"müştak bolur biz." (231-2)

3.ÇOKLUK ŞAHIS

al-: almak.

"hikayetinden ögüt alurlar andan burunrak." (352-1)

at-: atmak.

"yimişi köp ağaçka taş atarlar." (59-5)

bil-: bilmek.

"bilür siz kişige aytmaq kirekmes." (218-2)

bir-: vermek.

"yigirmi altun birürler kim." (223-2)

buz-: bozmak.

"yüz buzarlar urup yarıp başlar." (215-11)

key-: giymek.

"geh keyerler gül-sıfat." (131-1)

MENPİ GENİŞ ZAMAN

2. TEKLİK ŞAHİS

ilt-: iletmek, götürmek.

"ol hakimge iltmes sen." (158-6)

işle-: yapmak, işlemek.

"sen ni için işlemes sen." (90-2)

kör-: görmek.

"sen çerağnı körmes sen çerağ bilenni körgey sen." (150-5)

3. TEKLİK ŞAHİS

al-: almak.

"almas ol kim alır zahid değil sultan bu sözni." (143-8)

art-: artmak.

"sınmas altınakıymeti artmas bahası taşnıng." (339-4)

bak-: bakmak.

"katında bolsa altun teg bakmas." (144-11)

bilgür-: belirlemek.

"hüner ve ayb irde bilgürmes." (20-10)

ıayt-: (geri) dönmek.

"kavar bolsanğ yana ıaytarmas." (349-2)

kııl-: yapmak, etmek.

"sefahat bilen nazar kılmaslar." (309-9)

BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN HİKAYESİ

1. TEKLİK ŞAHİS

it-: yapmak, etmek.

"tasavvur iter idim pare pare ton kiyip." (286-2)

ķıl-: , etmek, yapmak.

"bahs ķılur idim." (263-7)

2. TEKLİK ŞAHİS

ķıl-: etmek, yapmak.

"ķılur idi hemişe pāk suhbet." (262-8)

3. TEKLİK ŞAHİS

bil-: bilmek.

"tūrlī ilm ve hūner bilūr iddi." (214-2)

di-: demek, söylemek.

"Lâ-havle ve-lâ dir idi." (238-11)

ķiç-: geçmek.

"salihir ķiçer idi." (294-12)

ķiçür-: geçirmek.

"oynamak bilen, ķiçürür idiler dağı." (282-6)

koy-: bırakmak, koymak.

"nazūk ayaklarına şikence koyar idi." (281-11)

1. ÇOKLUK ŞAHİS

ķil-: gelmek.

"ol pehlevân yigit bilen oynay küle ķilür idük." (297-2)

3. ÇOKLUK ŞAHİS

ķörgüz-: göstermek.

"mulatafet ķörgüzür idi." (85-13)

BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN ŞARTI

3. TEKLİK ŞAHİS

ak-: akmak.

"kanda kim tatlı su açar bolsa." (43-11)

asra-: saklamak, gizlemek.

"niçe köp mâl ü mülk asrar bolsa." (177-11)

aya-: esirgemek, sakınmak.

"çerigden mâl ayar bolsa." (44-5)

bir-: vermek.

"eger birür bolsa fâyide." (171-2)

bur-: burmak.

"burar bolsa tutup aciz kolunu." (176-8)

çık-: çıkmak.

"ok kaçan yadan çıklar bolsa." (338-8)

kiç-: geçmek.

"eğer kiçer bolsa." (87-9)

MENFİ BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN HİKAYESİ

1. TEKLİK ŞAHİS

kııl-: yapmak, etmek.

"ar kılmas idim." (350-11)

3. TEKLİK ŞAHİS

bil-: muktedir olmak.

"kııla bilmes idi ansız dil ârâm." (139-11)

kııl-: yapmak, etmek.

"kıımas idi şir." (157-2)

SORU

2. TEKLİK ŞAHİS

it-: yapmak, etmek.

"bizni hiç yad iter misen?" (113-11)

3. TEKLİK ŞAHİS

kil-: gelmek.

"ölülerden kilür mi hergiz âvâz?" (10-3)

tiril-: dirilmek.

"bakayım tirilür mi dip okıdı." (190-3)

kiç-: geçmek.

"kiçer yıllar." (270-1)

sığın-: sığınmak.

"sığınur yirim kalmadı." (66-8)

PARTİSİP

HÜSREV Ü ŞİRİN

1.-ar/-er

1.Teklik Şahıs:(-armen/-ermen)

taparmen sindin özge ni ayıtsam." (3570)

"kim uş men tutşu şekker yük satarmen" (3471)

"köyermen hem sızarmen arğun." (3137)

"yoluŋça yitermen tise bolmas." (3519)

"İlahi severmen bularnı köni." (163)

"bizermen bu köngüldin yardım âzâr." (2250)

2.Teklik Şahıs:(-arsen/-ersen)

körersen kuŋrağı her karvanda." (3495)

"körersen bir ni kim hoş şad tirlür." (1797)

"niçe kan yağı sürtersen kerem kıl." (3527)

3.Teklik Şahıs:(-ar/-er)

"bu vakt açğuçı genclerni açar ol." (3521)

"körüp ol taşnı anda şehvet artar." (528)

"katıg akkan suv köprügler yıkar terk." (1899)

"yiterni iş kılğay tise koluŋuz." (2501)

1.Çokluk Şahıs:(-arbiz/-erbiz)

tutarbiz munça miŋg şah." (87)

"tutarbiz hazretinğdin barça ümmid." (3169)

"körerbiz tezginürözge ni bilnür." (68)

2.Çokluk Şahıs: (-arsız/-ersiz)

"sorarsız men isitgeç yahşi bildim." (3781)

3.Çokluk Şahıs:(-arlar/-erler)

- "yırakdın hoş teferrüğe bakarlar." (469)
 "nedimler tab'ıdın şeker tökerler." (1040)
 "şirinlikni severler barça aklı." (3070)
 "bu yanglık zevk itip işret sürerler." (462)
 "öperler tişedin ilgin kâmuğ rum." (2355)

2.-ur/-ür

1.Teklik Şahıs:(-urmen/-ürmen)

- "kilürmen ışkıda farığ turur ol." (2193)
 "kim uş men hali avka atlanurmen." (847)
 "adağ ilke alıp işret kılurmen." (3050)
 "turur men kavruşup kol men takı uş." (3297)

2.Teklik Şahıs:(-ürsen/-ürsen)

- "kim aydı kimke bolsa yol bilürsen." (3040)
 "kayu kim kilse köngün hoş kılürsen"(3040)
 "basıp mün yoksa yıklürsen baş ağrır." (3080)
 "öze kim özge işke atlanürsen." (3604)
 "türsen kadğusuz işret kılı hoş." (3290)

3.Teklik Şahıs:(-ur/-ür)

- "anıñ biryikinge birür tanukluk." (33)
 "telim bağlığ kapuğ devletdin açlur." (1857)
 "açıglık birle aşık kanın nişanka ok akıtur."(3446)
 "bilür niçe rakam ursañ bolup aq." (1568)
 "mañga hayret kilür bu işdin iy can." (55)
 "yitip kirür ol inke bir yılan tig." (527)

1.Çokluk Şahıs: (-urbiz/-ürbiz)

- "barur biz dünyadın uş barça nâçâr." (1406)

"ayıttılar**birürbiz** tip köp altun." (2706)

"kiçer devran **çalurbiz** ödükde." (1405)

"arıp imgep **ka**yı yirdin **kilürbiz**." (955)

2.Çokluk Şahıs:(-ursiz/-ürsiz)

"ivüngüz **ka**yda ni illig **bolursiz**." (955)

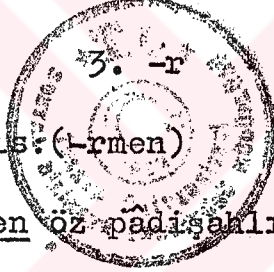
3.Çokluk Şahıs:(-urlar/-ürler)

"kedikler **yı**ğlıp anı **ta**nglaşurlar." (2447)

"nebi tip **ta**pınurlar **ha**kkı alem." (4709)

"seher vaktında **ki**lürler **ba**rça serhoş." (546)

"fakih tip **ay**urlar iy iki közüm." (4702)

1.Teklik Şahıs:(-rmen)

"veli **sa**klarmen **öz** padişahlıkımını." (2151)

"av **av**larmen sip ermenke yönenmiş." (967)

"ayıttı **ha**kđın **iz**darmen tilerin." (2531)

"kim uşbu bağda irsem **tir**men âzâd." (4154)

2.Teklik Şahıs:(-rsen)

"niçe **kın**arsen âhır bu özümni." (3277)

"bişürdüng **ba**grım altun tig **sın**arsen." (1687)

"minim aybum niçe **söz**lersen ahır." (3529)

"yok irse **yir**sen anğsızda tabakını." (2044)

3.Teklik Şahıs:(-r)

"çetük kim öz balasın tođrup **as**rar." (1920)

"eger it kim ıvuk **av**lar hemişe." (4226)

"sağınmağ kim kişi itip **an**ğlar." (24)

"hayalini körüp mecnun tanğlar."

1.Çokluk Şahıs:(-rbiz)

"biz ırgarbiz bal ol yise kadğı." (2110)

3.Çokluk Şahıs:(-rlar/-rler)

"ayıttı kim bu suretka ni tirler." (662)

"kılur duva biraz tirler izzetde." (4357)

BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN HİKAYESİ

1. Teklik Şahıs

"bu kitmeklikni men savsar irdim." (1749)

"bilüşür irdim anıng birle aşnu." (2345)

"bularda izder irdim sini aytıg." (3565)

"bar ol tip saknur irdim."

3. Teklik Şahıs

"aşar irdi çiçekler ara körnüv." (1536)

"sevinç birle av avlar irdi her kün." (1222)

"bağışlar irdi her birinke bir gene." (1119)

"çıkar irdi yazısındın çiçek tig." (4041)

3. Çokluk Şahıs

"kilür şah-zâde hâli tirlen irdi." (952)

"il ilge gül mêngiz kötrürler irdi." (282)

"anıng birle bölurlar irdi dilşād." (2657)

"felekdin top olurlar irdi âsân." (1359)

BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN ŞARTI

2. Teklik Şahıs *

"uş imdi ol deyrni izder irseng." (532)

"eger rast iştür irseng anğla mindin." (2824)

"sorar irseng başımdın kiçmişini." (1081)

"tiler irseng kim âsân bolgay işing." (2701)

3. Teklik Şahıs

"nâgah bir yıldırım tig kökrer irse." (302)

"koyu demde bu adem iştür irse." (4395)

"isik bolur mu iskirse iy akıl." (3515)

MENFİ FİİL ÇEKİMİ

A)BASIT MENFİ KIPLER

1.Teklik Şahıs

(İki şekildedir: a)-mazmen/-mezmen. b)-man/-men.)

"kutulmazmen ni yağılıg kim kılındım." (1811)

"hiç imdi çare tapmazmen." (2247)

"ahır men saksamayın sözlemezmen." (3478)

"kuduğka özni bu yip birle salman." (3493)

"akıl yinlendi izdep bolman." (2390)

2.Teklik Şahıs:(-maz-sen/-mez-sen)

Bu tün tapmazsen uş mundın bu maşud." (1670)

"nidin kılmazsen ol avaz-ı tekbir." (3140)

"aç ölmezsen yime bolmaçı köp gam." (1932)

3.Teklik Şahıs:(-maz/-mez)

"bu yağılıg sözleyü hiç kılmaz aram." (1685)

"atasındın niteg korkmaz ni bolmış." (341)

"munuñ bu sözleriñge kirmez uymaz." (1656)

Not:Bu şahsa ait bazı örnekler -mas/-mes şeklindedir.

"körügli tanımas birin birindin." (1304)

"kim altunçılık itmes bilse bu baf." (2045)

1.Çokluk Şahıs:(-mazbiz/-mezbiz)

"ayıttılar imezbiz şükr alardın." (2915)

"yakın bilmezbiz iy şah-ı cihânı." (1225)

3.Çokluk Şahıs:(-mazlar/-mezler)

"yavunmazlar tiken hiç özlerine." (556)

"işitmezler bu sözni bilgeler hiç." (536)

B)BİRLEŞİK MENFİ KIPLER

GENİŞ ZAMANIN HİKAYESİ

3.Teklik Şahıs

"bu peyker lafzından can bitmez irdi." (82)

"anınğ yasin kötürmez irdi yirden." (300)

"kiçürmez irdi işretsiz yarım vakt." (1120)

1.Teklik Şahıs

"bu yanğlığ bolmaz irdim ıskıda zar." (1826)

"yimez irdim bu bağrımınğ kebabin." (924)

3.Çokluk Şahıs

"kim aninğ bilmez irdiler hesabın." (2000)

GENİŞ ZAMANIN RİVAYETİ

3.Teklik Şahıs

"zehirsiz birmez irmiş zerre-i şehd." (1195)

"karın tiş iti birle toymaz irmiş." (2183)

"minim rayımça iş tüz kilmez irmiş." (2182)

"tişilerde oyat bolmaz irmiş çın." (36)

GENİŞ ZAMANIN ŞARTI

1.Teklik Şahıs

"sini can tig tilemes irsemen çın." (3987)

2.Teklik Şahıs

"alıp sen birmez irsenğ almasanğ yiğ." (2925)

3. Teklik Şahıs

"tengizler aşık irmez irse bir sor." (267)

Bildiğimiz gibi geniş zaman fiilin ifade ettiği oluş, hareket veya durumun belli bir zaman sınırı içinde olmayıp, halde veya gelecekte yapılabileceğini bildirir.

Bundan dolayı geniş zaman ekleri genellikle şimdiki ve gelecek zaman mefhumlarını da ifade ederler.

Şimdi geniş zaman şeklinde olupta şimdiki zaman ve gelecek zaman manası ifade eden eklerden örnekler verelim.

1.-ar/-er

1. Teklik Şahıs: (-armen/-ermen)

"körermen şem tutuşu tıngmaz ıglar." (3452)

"sizermen kim bu sûret çanı bolğay." (640)

"ölermen çare kıl tip iy kızım bir." (4153)

körermen kim sözüngde hiç riya yok." (4292)

2. Teklik Şahıs: (-arsen/-ersen)

"mañga bak kimni qadğuda tutarsen." (3133)

"niaytay halım uşbu kim körersen." (3847)

"körersen hiç kim irse ilke kalmaz." (943)

3. Teklik Şahıs: (-ar/-er)

"kiçer ömri bu açığ birle künde." (714)

"sizer könglüm kim yürütüp uzak yol." (1105)

"açar meñgu suvı tig çeşmeleri." (816)

"sever gayet anı ol yüzi kün." (

"içinde köynük üstünde yağar kar." (3650)

1.Çokluk Şahıs:(-arbiz/-erbiz)

"körebiz kim kamuğ yirke kirürler." (4301)

"körebiz munça suret kim yokalur." (4312)

2.-ur/-ür

1.Teklik Şahıs:(-urmen/-ürmen)

"işiking yastanurmen it tig iy yâr." (3920)

"bilürmen Bâbililer ilmini hem." (2230)

"hem öz mühüm bile ök oltururmen avka." (725)

"irür ol aslı şahşâze bilürmen." (414)

2.Teklik Şahıs:(-ursen/-ürsen)

"aziz ömrünġni tik zayı kilürsen." (2709)

"oyalmadın taķı hile kilürsen." (2212)

"bilürsen hacetim sîndin öze yok yarım." (2615)

3.Teklik Şahıs:(-ur/-ür)

"böri irken bilür ol tilkülükdin." (4138)

"bilür kim uşbu hasret birle tün kün." (2261)

"ni kirür avka bir körsek bolur mu." (1378)

"közüm sigrür ikinçi imdi iy yâr." (2225)

3.Çokluk Şahıs:(-urlar/-ürler)

"ayurlar kim uşol topraķ yaş irdi." (2763)

"körebir kim kamuğ yirke kirürler." (4301)

"şirin bildi kim anlar rasd ayurlar." (623)

3.-r

1.Teklik Şahıs:(-rmen)

"tilermen bu kiçe halımnı körsenġ." (2624)

"kan ıglarmen bu zengi koruğındın." (3130)

"ni harfi kim okırmen maksudum sen." (100)

2.Teklik Şahıs:(-rsen)

"yüzümdin bu suvum tökmek tilersen." (1669)

"reva mu kim mini munça kınarsen." (1687)

"ni izdersen bu yirde tidi arslan." (3748)

3.Teklik Şahıs:(-r)

"mini nik öltürür ni munça kınar." (2609)

"tiler anıng için uşbu cihannı." (425)

"nidin munça halayık zahmını yir." (266)

Gelecek Zaman Manasına:

"ölermen tip keşer mü hiç anıncın." (2296)

"ahır ışütürsen ol suretni ılğan." (2567)

"bu sohretdin ni ayturlar baka kör." (633)

ESKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİ

Bilindiği üzere, Eski Türkçede geniş zaman ekleri genellikle -ur/-ür, nadiren -ar/-er, çok az olarakta -ır/-ir idi. Sesli ile biten kelimelere getirildiği zaman -(y)ur/-(y)ür, bazen de -r şeklinde bulunuyordu. Eski Türkiye Türkçesinde ise, -ur/-ür; -ar/-er ; -r ekleri kullanılmıştır. -ur/-ür Eski Türkiye Türkçesinde vokali daima yuvarlak olan eklerdendir. Bu sahada -ur/-ür'ün -ır/-ir şekli yoktur; ünlüler yuvarlaktır; -ır/-ir şekli daha sonraki yüzyıllarda görülmektedir. Fakat vokal ahengine tabi olduktan sonra da, bu ekin yazılışı klişeleşmiş olarak son zamanlara kadar -ur/-ür şeklinde devam etmiştir.

Örnek: yankulan-urdu, sal-ur

Ekin vokalinin köküne düzlük-yuvarlaklık bakımından uyması (-ır/-ir şeklinin görülmesi) daha sonraki yüzyıllarda meydana gelmiştir.

Eski Türkçe ile Türkiye Türkçesi arasında görülen diğer bir fark da -ur/-ür ekindeki vokalin Türkiye Türkçesinde yardımcı vokal gibi anlaşılması ve bunun sonucunda ünlü ile biten bir kelimeye getirildiği zaman -r halini almasıdır. (Meselâ Eski Türkçede "okı-y-ur" olan şekil Türkiye Türkçesinde "okı-r" şeklindedir.")

Geniş zamana getirilen birinci ve ikinci şahıs ekleri, anlatılan geçmiş zamanda olduğu gibi şahıs zamirlerinden meydana gelen eklerdir. (-am/-em; -sın/-sin; -uz/-üz ; sız/-siz). Üçüncü şahsın teklisinde ek yoktur, çokluğunda -lar/-ler gelmektedir.

Geniş zamanda birinci şahıs eki olarak, daha az olmak üzere, -van/-ven şekli de kullanılmaktadır.

ÖRNEKLER:

A) -ur/-ür eki ile

1. Teklik Şahıs: a) -ur-am, -ür-em

ölürem, sakınuram, buluram.

b) -ur-van, -ür-ven

bilürven, gelürven.

2. Teklik Şahıs: -ur-siñ, -ür-siñ

sevinürsiñ, bulursiñ, gösterürsiñ, bilürsiñ.

3. Teklik Şahıs: -ur/-ür (eksiz)

geyür, sanur, kalur, yatur, belürdür, utanur.

1. Çokluk Şahıs: -ur-uz, -ür-üz

bilürüz, dökilürüz, girürüz.

3. Çokluk Şahıs: -ur-lar, -ür-ler

olurlar, girürler, yürürler.

B) -ar/-er eki ile

Kökü tek heceli olan fiillerin geniş zaman şekli genellikle -ar/-er ile olur. -ur/-ür eki alan vir-, giy-, san-, kıl-, al-, kal-, ur-, bit-, var-, gel-, gir-, fiilleri müstesnadır. Bu fiillerden bit-, gir-, giy-, kıl-, yat-, bugün -ar/-er ekini almaktadır, diğerlerine ise -ır/-ir getirilmektedir.

1. Teklik Şahıs: a) -ar-am, -er-em

bakaram, soraram, uçaran.

b) -er-ven

iderven, dilerven, giderven, dimezven.

2. Teklik Şahıs: -ar-siñ, -er-siñ

satarsıñ

3. Teklik Şahıs: -ar/-er (eksiz)

umar, kaçar, sunar, geçer, salar, yıkar, yiter, çeker, tutar, döner, sever, gider.

2. Çokluk Şahıs: -ar-uz, -er-üz

iderüz

3.Çokluk Şahıs: -ar-lar, -er-ler
kapanlar, severler, bozarlar

C) -r eki ile

Sonu yokalle biten fiil köklerine getirilir.

1.Teklik Şahıs: -r-am, -r-em

ağlaram.

2.Teklik Şahıs: -r-siñ, -r-siñ

söylersiñ, gözlersiñ, dirsiñ.

3.Teklik Şahıs: -r (eksiz)

yir, yur, dir, döşer, okır, uğrar.

3.Çokluk Şahıs: -r-lar, -r-ler

bağlarlar, dipler, yirler.

GENİŞ ZAMANIN MENFİSİ

-maz/-mez

1. Teklik Şahıs: Çekim eki bazen -em bazen -ven'dir.
bilmezem, geçmezem, kesmezven, kayırmazvan.
2. Teklik Şahıs: -maz-sıñ, -mez-siñ
kalmazsıñ.
3. Teklik Şahıs: -maz, -mez (eksiz)
itmez, yaraşmaz, işitmez, kayırmaz.
3. Çokluk Şahıs: -maz-lar, -mez-ler
sığışmazlar

GENİŞ ZAMAN PARTİSİPLERİ

- a) -an/-en: dinilen, bilen, diyenler, eyleyen.
- b) -ar/-er: akar su, toğar gün, uçar kuş.
- c) -maz/-mez: işitmezlenesin, yaramaz bir hava.

ESKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE GENİŞ ZAMAN ÇEKİMİ

A:-ur/-ür ile

<u>Tekil Şahıs</u>	<u>Çoğul Şahıs</u>
1.dur-ur-am/van	1.dur-ur-uz
2.dur-ur-siñ	2.dur-ur-sız
3.dur-ur	3.dur-ur-lar

B:-ar/-er ile

<u>Tekil Şahıs</u>	<u>Çoğul şahıs</u>
1.gid-er-em/ven	1.gid-er-üz
2.gid-er-señ	2.gid-er-sız
3.gid-er	3.gid-er-ler

<u>Tekil Şahıs</u>	<u>Çoğul Şahıs</u>
1.ağla-r-am	1.ağla-r-uz
2.ağla-r-siñ	2.ağla-r-sız
3.ağla-r	3.ağla-r-lar

GENİŞ ZAMANIN OLUMSUZU

-maz/-mez

<u>Teklik Şahıs</u>	<u>Çoğul Şahıs</u>
1.bil-mez-em/ven	1.bil-mez-üz
2.bil-mez-siñ	2.bil-mez-sız
3.bil-mez	3.bil-mez-ler

GENİŞ ZAMANIN HİKAYESİ

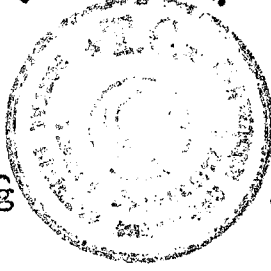
<u>Tekil Şahıs</u>	<u>Çoğul Şahıs</u>
1.bek-le-r idüm	1.bek-le-r idük
2.bek-le-r idüñg	2.bek-le-r idüñgüz
3.bek-le-r idi	3.bek-le-r-lerdi

GENİŞ ZAMANIN ŞARTITekil Şahıs

1.gel-ür isem

2.gel-ür iseng

3.gel-ür ise

Çoğul Şahıs

1.gel-ür isek

2.gel-ür isengiz

3.gel-ür iseler

SÜHEYL Ü NEV-BAHAR

2. TEKLİK ŞAHİS

bil-: sanmak, düşünmek.

"bilürsiñ ki Nemrûd'ı qahreyledi." (80)

gör-: görmek.

"görürsiñ hilâf işbu manîde yok." (25)

neyle-: ne yapmak.

"ki neylersin ussuñ u aklıñ qanı." (52)

san-: düşünmek, tasavvur etmek.

"ne sanursin ol bilmeye mi seni." (52)

beze-: süslemek, donatmak.

" bezer gökyüzin gice illâuz ile." (32)

bil-: sanmak, düşünmek.

"bilür ne her kim eyleye cinn ü ins." (8)

ditre-: titremek.

"be-cid heybetinden çü ditrer deniz." (6)

eyle-: yapmak, etmek.

"Gönül ehline ışkıñ eyler nedim." (4)

gizle-: gizlemek, saklamak.

"ne tan gizler ü hem ne hoş gösterür." (39)

qıl-: yapmak, yerine getirmek.

"qamu derde dermanıñı ol qılur." (38)

qocın-: çekinmek, korkmak.

"qocınur yacınur cânıdur aziz." (27)

şişir-: şişirmek, kabarmak.

"ki dürtincegez şişirür çün batar." (24)

vir-: vermek.

"kamu canluya ol virür âleti." (21)

yacın-: çekinmek, sakınmak.

"kocınur yacanur cânıdur aziz." (27)

yürid-: yürütmek, harekete getirmek.

"yüridür yazı kış soviğin sürüp." (20)

3.ÇOKLUK ŞAHİS

bil-: sanmak, düşünmek.

"anı bir bilürler taparlar ana." (44)

ol-: bulunmak, kalmak, ikamet etmek.

"Anuñ rızkı vale olurlar diri." (43)

MENFİ GENİŞ ZAMAN

3. TEKLİK ŞAHİS

adıl-: atılmak.

"anuñ buyruğinsuz adılmaz adım." (2573)

bırağ-: bırakmak.

"nazar hiç bırağmaz maasiye ol." (167)

bul-: bulmak.

"ki çevre çalup nesne bulmaz elim." (161)

diyil-: denilmek , söylenmek.

"diyilmez niteliğine hadd ü cins." (8)

ko-: bırakmak, vazgeçmek, terketmek.

"açar sırrını vü genüme komaz." (1535)

ol-: bulmak, kalmak, ikamet etmek.

"telef olmaz ol hoz çü kalur suyu." (68)

yudıl-: yutulmak.

"boğazdan aşağı yudılmaz yudum." (2)

BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN HİKAYESİ

3. TEKLİK ŞAHİS

yarıl-: yarılmak.

"ki tag yarulırdı işitse ünin." (148)

yürü-: yürümek.

"yürür idi nâz ile gördüm yüzün." (669)

3. ÇOKLUK ŞAHİS

beze-: süslemek, donatmak.

"tutarlar idi vü bezerler idi." (156)

bul-: bulmak.

"ferişteler andan bulurlardı zevk." (134)

gez-: gezmek, dolaşmak.

"tapusunda bile gezerler idi." (156)

kal-: kalmak, beklemek.

"kalurlardı yüzün görüben tana." (135)

kıl-: yapmak, yerine getirmek.

"kılurlardı dürlü dualar ana." (135)

oğu-: davet etmek.

"oğurlar idi anı çepçevredin." (136)

ol-: bulunmak, kalmak, ikamet etmek.

"bu ulular olurlar idi müdâm." (154)

BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN ŞARTI

yürü-: yürümek.

"ve ger yürür isen bu isyan yolın." (100)

BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN RİVAYETİ

3. TEKLİK ŞAHİS

buyur-: ihsan etmek, bağışlamak.

"at u ton u akça buyurur imiş." (863)

toyur-: doyurmak.

"konuhlayubanın toyurur imiş." (863)

OSMANLI TÜRKÇESİ

1. TEKLİK ŞAHİS

- "firkat şebinden ben bilirim bir Huda'yile." (Baki)
 "Yûsuf'u bilmezsin amma seni rânâ bilirin." (Baki)
 "kûy-ı mugaanı geşt ederim hâne hâne ben." (Baki)
 "bu kafesten men seni elbette âzâd eylerem." (Fuzuli)
 "Kâ'be-i hüsnün görüp ağıyar ile cengi iderem." (Ahmet Paşa)
 "bezm-i gamından ol sanemin sagar isterin." (Baki)
 "Hak'tan hemişe uçmağa bal ü per isterin." (Baki)
 "korkarım yana oda kâsâne." (Baki)
 "tan yili zülfüne güzar itdürçe sanuram." (Ahmet Paşa)
 "eşkün cihanı tutdı ben ab üzre yürürem." (Ahmet Paşa)

2. TEKLİK ŞAHİS

- "niçün ağlarsın felekten bilsem ey şebnem seni." (Baki)
 "ber-karâr olmaz bilirsin hâî-i âlem ey gönül." (Baki)
 "bilürsin name-i derd ü belâ ünvanlıyız cânâ." (Şey. Yahya)
 "sen cânâ dartılırsın aylaksın ol bahâya." (Ahmet Paşa)
 "vaslın dilersin çün dedin lûtf edeyin olsun dedin." (Ş.Galip)
 "gencinen olsam viran edersin." (Ş.Galip)
 "rûh-ı dildârı rengin vasfedersin ey dil-i şeyda." (Ş.Yahya)

3. TEKLİK ŞAHİS

- "hasnı gülzâr içre bir gül açılır hüsnün kimi." (Fuzuli)
 "mihrüm artar dil-i senginini yâd itmek ile." (Ahmet Paşa)
 "suret mi bulur bir dahi ol devr-i ruhünde." (Baki)
 "ne temettû bulunur bende sadâdan gayrı." (Fuzuli)
 "vefa ummaz cefâdan yüz çevirmez Baki aşıktır." (Baki)

- "her kim kazarsa toprağını lâl ü zer çıkar." (Ahmet Paşa)
- "dinledür bîçâre bülbül hârdan feryadını." (Şey. Yahya)
- "kanlar dökülür gamze-i bürrâhın ucundan." (Baki)
- "bunda bir pervâne bahr-ı nûra eyler itiraz." (Ş.Galip)
- "terk-i mey etdün ey gönül eyyam-ı gül gelür." (Fuzuli)
- "dil kayd-ı akli selb edeli şâd olup gider." (Baki)
- "götürür hâkdan ol mihr-i cihan tab-ı kerem." (Ş.Yahya)
- "hâl-i ruhını gözler zülf-i siyahın özler." (Ş.Yahya)
- "dil-i sâfdur kederden amma güler yüz ister." (Ş.Yahya)
- "minnet mi kalır mihr-i ziya güstere cânâ." (Baki)
- "baş kesilir zülf-i perişanın ucundan." (Baki)
- "murg-ı dest âmûzdur ana nider şahin salup." (Ahmet Paşa)
- "mecnûn olur namâz u niyâza imanımız." (Ş.Galip)
- "andelibe her seher her şeb şer-âgâz öğredür." (Ş.Yahya)
- "her kalemde niçün öper hâk-i pâsın bilmedim ." (Ahmet Paşa)
- "payine yüzler sürer her serv-i dil cûyun revan." (Baki)
- "turmaz ol şâhid-i bâzâr satar istigna." (Ş.Yahya)
- "bezmde dilber yakar sîne-i ağıyâra dâğ." (Ş.Yahya)
- "ne yanar kimse mana âteş-i dilden özge." (Fuzuli)
- "nîsar etmek ana canlar yararır sana istigna." (Baki)
- "zencîrlerle bağı yatar şîr-i ner gibi." (Baki)

1.ÇOKLUK ŞAHİS

- "dikkatler ile seyr ederiz yârı serâpa." (Baki)
- "manend-i şerer böyle ölünce gideriz biz." (Ş.Galip)
- "döndükçe bu gerdûn ile Gâlip döneriz biz." (Ş.Galip)

3.ÇOKLUK ŞAHİS

- "bir nazarla toprağı bî-şek ederler kimyâ" (Ş.Yahya)
- "zinhâr sakın mey yerine kanın içerler." (Baki)

"neş'e-i hüsnine imdâd etmek isterler meger." (Ş.Yahya)

"âyîneyi görenler öperler ol safaya." (Ahmet Paşa)

"mest-i şarab-ı aşkın divanedir sanırlar." (Baki)

"medhûş-i câm-ı la'lin mestanedir sanırlar." (Baki)

"âdet dürür ki şem yakarlar çü şam da." (Ahmet Paşa)

MENFİ GENİŞ ZAMAN

1. TEKLİK ŞAHİS

"anlamam kim şâhbâz-aşk ede anda karar." (Ş.Yahya)

2. TEKLİK ŞAHİS

"büttür demezsin iman edersin." (Ş.Galip)

"sâkî-i devr minnet ile sunsa çemezsin." (Ş.Yahya)

"bizi bilsek niçün ser-defterin uşşaka yazmazsın." (Ş.Yahya)

3. TEKLİK ŞAHİS

"bilmez anun her biri dâğ-ı derundur bana." (Ş.Yahya)

"lûtfu görülmez âh olıcak sîneden cüda." (Ş.Galip)

"göstermez oldı kendüyi hurşîd-i tâbdâr." (Ş.Yahya)

"senden ey can munkati kılmaz meni illâ ecel." (Fuzuli)

"hûn içre komaz kıssa-i ihvâna duyurma." (Baki)

"zebûn olmaz acûz-i dehre Baki." (Baki)

"dilâ âlem yıkılmaz göklere âhun direk olsa." (Ş.Yahya)

BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN HİKAYESİ

1. TEKLİK ŞAHİS

"ben kemân-ı vaslını çekmek dilerdüm dil-berün." (Ahmet Paşa)

"evvel umar idüm kim sâyende hoş geçeydüm." (Ahmet Paşa)

"yoksa çoktan terkederdim cânı da cânânı da." (Ş.Galip)

"yoksa hûhl âsâ çekerdim çeşm-i hûn-efşanıma." (Baki)

"zâhidin kanın içerdim eğer ibram olsa." (Baki)

"âdem diyârına çoktan giderdim ey Baki." (Baki)

"öykünürdü âftâb ol afet-i devranıma." (Baki)

"terk ederdi mey ü mahbûb hevâsın Baki." (Baki)

"peygân-ı belâ cânıma işlen geçer oldu." (Baki)

"günc-i vaslı dilrübaya mümkün olurdu zafer." (Ş.Yahya)

MENFİ BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN HİKAYESİ

1. TEKLİK ŞAHİS

"ağlamazdım bu kadar zâr ü zebûn olduğuma." (Baki)

"bir saat olmaz idüm sen mehlitadan ayru." (Ahmet Paşa)

"dünyede öldüğüme hiç gam yemezdim Bâkiyâ." (Baki)

3. TEKLİK ŞAHİS

"ebr ağlamazdı dîde-i hûn-bârüm olmasa." (Ahmet Paşa)

"almazdı adum ağzına ol matlâ-ı cemal." (Ahmet Paşa)

"benim bilmezdi kimse âşık-ı şeydaliğim hergiz." (Baki)

"gülmezdi gül bahâr ruh-i yârüm olmasa." (Ahmet Paşa)

MENFİ BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN HİKAYESİ

SORU

1. ÇOKLUK ŞAHİS

"görmez mi idik biz de eğer olsa vefası." (Baki)

"olur muydum gehî nâlân gehî giryan gehî suzan." (Baki)

BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN ŞARTI

2. TEKLİK ŞAHİS

"bir lebi gıca yüzü gülzâr d ersen işte sen." (Baki)

"gr yauz göz değmesin dirsensahn ey serv-i naz." (Ahmet Paşa)

"gül gibi olmak dilersen şâd ü hurrem ey gönül." (Baki)

"ey gönül dhançer-i müjgâne eylersen heves." (Fuzuli)

"gülşem mistersen işte meyhane." (Baki)

"dursun Allah'ı seversen hele bir pare meded." (Baki)

"kim urarsan âleme âteş çatıp peyveste kaş." (Fuzuli)

3. TEKLİK ŞAHİS

"nola devr eyler ise bezm-i aşinani gazelim." (Baki)

"satılursa nola bir gülbeak yolında hezâr." (Ş.Yahya)

"Ahmed æverse ahseni yâ Rab hatamıdur." (Ahmet Paşa)

"aşkun adına ey gül yanarsa cân-ı şeyda." (Ş.Yahya)

MENFİ BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN ŞARTI

1. TEKLİK ŞAHİS

"Bâkiyâ hân-ı vasla ermez isem." (Baki)

2. TEKLİK ŞAHİS

"her kime ki bahmazsan anunla nazarun var." (Fuzuli)

3. TEKLİK ŞAHİS

"bu sebzârda akmazsa cûybâr-ı ferah." (Ş.Yahya)

"senden olmazsa inâyet hâl yâ Mevlânâ güc." (Ş.Yahya)

BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN RİVAYETİ

3. TEKLİK ŞAHİS

"mest eyledi tesîr edermiş nıgeh-i mest." (Ş.Yahya)

"sakiyâ kalmaz imiş çünkü bu sohbet bâki." (Baki)

BİRLEŞİK FİİL - GERUNDIUM

"ağlarken önümden güzer eylemesün ol kad." (Ahmet Paşa)

"bilürken bî-bekâ olduğın âb üzre olan nakşun," (Ş.Yahya)

"aşıkın kurban ederken sıçramış bir katre kan." (Baki)

"yüz sürerken kapına get beni hâk etse felek." (Baki)

"nâme ye nâmın yazarken gitdi âkum ah kim." (Ahmet Paşa)

GENİŞ ZAMAN - SORU

"kalur mı bûy-ı gülden bağbana nühket-i sahbâ," (Ş.Yahya)

"öldürür mi âkıbet ben rû-siyâhı bu hicab." (Ş.Yahya)

PARTİSİP

"dil-i sâfdur kederden amma güler yüz ister." (Ş.Yahya)

BUGÜNKÜ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE GENİŞ ZAMAN ÇEKİMİ

A) -ar/-er ile

<u>Teklik Şahıs</u>	<u>Çokluk Şahıs</u>
1.gid-er-im	1.gid-er-iz
2.gid-er-sin	2.gid-er-siniz
3.gid-er	3.gid-er-ler

B) -ır/-ir, -ur/-ür ile

<u>Teklik Şahıs</u>	<u>Çokluk Şahıs</u>
1.otur-ur-um	1.otur-ur-uz
2.otur-ur-sun	2.otur-ur-sunuz
3.otur-ur	3.otur-ur-lar

C)

<u>Teklik Şahıs</u>	<u>Çokluk Şahıs</u>
1.oku-r-um	1.okur-uz
2.oku-r-sun	2.oku-r-sunuz
3.oku-r-	3.oku-r-lar

GENİŞ ZAMANIN HİKAYESİ

<u>Teklik Şahıs</u>	<u>Çokluk Şahıs</u>
1.çalış-ır-dım	1.çalış-ır-dık
2.çalış-ır-dın	2.çalış-ır-dınız
3.çalış-ır	3.çalış-ır-lardı

GENİŞ ZAMANIN ŞARTI

<u>Teklik Şahıs</u>	<u>Çokluk Şahıs</u>
1.beğen-ir-(i)sem	1.beğen-ir-(i)sek
2.beğen-ir-(i)sen	2.beğen-ir-(i)seniz
3.beğen-ir-(i)se	3.beğen-ir-(i)seler

Türk Dilinde bütün zaman ve kiplerin olumsuz şekli, fiil tabanına -ma/-me olumsuzluk ekenin ilavesi ile yapılmaktadır. Ancak olumsuz geniş zaman farklıdır.^x

gel-me-m / gel-mez-em

gel-mez-sin

gel-mez

gel-me-y-iz / gel-mez-iz

gel-mez-siniz

gel-mez-ler

x: Necmettin Hacıeminoğlu. Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller. Sayfa:130

KENDİ GÖK KUBBEMİZ

2. TEKLİK ŞAHİS

"bu son fasıldır ey ömrüm nasıl geçersen geç."

3. TEKLİK ŞAHİS

"ve seslenir büyük Itrî, semâyı örter rûh."

"peşinde dalgaları bestesiyle Seyyid Nûr."

"bu sazların duyulur her telinde sâde vatan."

"evet bu eski nesil bir şerefli âlem açar."

"yüz elli yıl sıra dağlar birer birer yücelir."

"ve âkıbet dedenin anlı şanlı devri gelir."

"böyle bir ders alan rûha vatan dar görünür."

"kopar sonbahar tellerinden

"biten yazla başlar keder musikisi."

"bu sahillerin seslenir her yerinden."

"kavuşur karşıda kaybettiği bir sevdiğine."

"düşülür bir hayale , zevk alınır."

"belki hala o besteler çalınır."

"sade bir semtini sevmek bile bir ömre değer."

"nice revnaklı şehirler görülür dünyada."

"hala o kıvılcık hatıra titrer gözümüzde."

" seni gıptaıyla hatırlar vatanın her şehri."

"hepsi der: hangi şehir görmüş onun gördüğünü."

"canlanır levhası hala beşer ettikçe hayal."

"güneşin vehmi saraylar yaratır camlardan."

"çevirir camları birden peri kâşânesine."

"böyle mamur eder ettikçe hayal Üsküdar'ı."
 "kaybolur hepsi de bir anda kararmakla batı."
 "az sürer gerçi fakir Üsküdar'ın saltanatı."
 "serviler şehri dalar iç aydınlığına."
 "bu divarlarda saatlerce temaşaya değer."
 "başka bir alemi görmekle geçer kendinden."
 "açar bir altın anahtarla ruh ufuklarını."
 "hemen yayılmaya başlar sada ve nur akını."

3.ÇOKLUK ŞAHİS

"büyük Itrî'ye eskiler derler."
 "derler: insanda derin bir yaradır köksüzlük."
 "ve gözleriyle derinden bakar gülümserler."

MENFİ GENİŞ ZAMAN

1. TEKLİK ŞAHİS

"bir gün dedim ki istemem artık ne yer, ne yar."

3. TEKLİK ŞAHİS

"bakmaz olmuşlular artık bu bizim dünyaya."
 "artık görünmez olur, gök bulutludur."
 "kanmaz en uzun buseye öptükçe susuzdur."
 "yaşamak zevki nedir bilmez ölümden korkan."
 "sallanmaz o kalkışta ne mendil, ne de bir kol."
 "dindirmez anladım bunu hiç bir güzel kıyı."
 "bir teselli bırakmaz insanda."
 "esef etmez güneşin şimdi neler yaktığına."
 "altının göz boyamaz kalpi kadar halisi de."
 "eski mimara nasıl rahmet okunmaz burada."

GENİŞ ZAMAN - SORU

3. TEKLİK ŞAHİS

"benzer mi böyle bir kuşa Tûfan içinde Nûh?"

"gurbet nedir bilir mi o menfaya gitmiyen?"

BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN HİKAYESİ - SORU

3. TEKLİK ŞAHİS

"beş on yıl önce görür müydü böyle taş yığını."

BİRLEŞİK FİİL - GENİŞ ZAMANIN ŞARTI

3. ÇOKLUK ŞAHİS

"bir an uyanırlarsa leziz uykularından."

BİRLEŞİK FİİL - GERUNDIUM

"kubben altında bu cumhura bakarken şimdi."

"büyük Allah'ı anarken bir ağızdan herkes ."

"Balkan şehirlerinde geçerken çocukluğum."

"mağlupken ordu yaslı dururken bütün vatan."

"göğü top sesleriyle gürlerken."

"dağılırken Neva'nın esrarı."

"ırkın seni iklimine benzer yaratırken."

"Kandilli yüzerken uykularda."

PARTİSİP

"bir bitmeyen susuzluğa benzer bu ağrıyı."

"bize benzer o kâinât akmış."

"ırkın seni iklimine benzer yaratırken ."

KAYNAKÇA

- Atabetü'l-Hakayık.....Edip Ahmed Yükneki
 Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi.....Besim Atalay
 Eski Türkçenin Grameri:Metin inceleme.....Van Gabain Çev.
 Mehmet Akalın
 Gülistan Tercümesi.....Hazır:Ali Fehmi Kanamanoğlu
 Kendi Gök Kubbemiz.....Yahya Kemal
 Kutadgu Bilig:İnceleme,İndeks.....Reşit Rahmeti Arat
 Kutadgu Bilig Grameri.....Ahmet Bican Ercilasun
 Kutb'un Hüsrev ü Şirini:Metin inceleme.....Necmettin
 Hacıeminoğlu
 Maytrisimit:Metin,İnceleme.....Sinasi Tekin
 Nehcü'l-Feradis:Metin,İnceleme.....Janos Eckmann Çev.Semih
 Tezcan,İlhamza Zülfikar
 Orhun Abideleri.....Muharrem Ergin
 Süheyl ü Nev-bahar:Metin,İnceleme.....Cem Dilçin
 Tarama Sözlüğü
 Türk Dil Bilgisi.....Muharrem Ergin
 Üç İtigsizler:Metin,İnceleme.....Sema Barutçu
 Yapı bakımından Türk Dilinde Fiiller....Necmettin Hacıeminoğlu